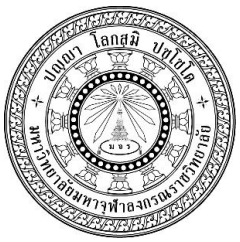

สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก

SAMMĀ-ĀJĪVA (RIGHT LIVELIHOOD) IN THE TIPIṬAKA

นายเดโชพล เหมนาไลย

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก

นายเดโชพล เหมนาไลย

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชาสัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

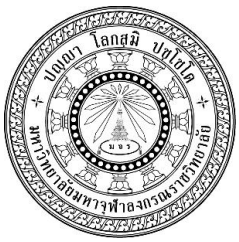

Sammā-ājīva (Right Livelihood) in the Tipiṭaka

Mr. Dechopol Hemnalai

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified in Seminar on the Tipiṭaka Submitted in Partial
Fulfillment of the Requirement for the Award
of the Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2555

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติรายวิชา “สัมมนาพระไตรปิฎก” ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ ..... ประธานกรรมการ
(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, ดร.)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม)

อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ

ชื่อผู้วิจัย .....
(นายเดโชพล เหมนาไลย)

ชื่อสารนิพนธ์ : สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก
ผู้วิจัย : นายเดโชพล เหมนาไลย
ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์
: ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ ป.ธ.๙, พธ.บ.,ศษ.บ., M.A. (Philosophy), อ.ด. (ปรัชญา)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๖ มกราคม ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกอย่างเป็นระบบให้เกิดเป็นองค์ความรู้ที่ถูกต้องและชัดเจนซึ่งสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาโดยรวม ๒) เพื่อศึกษาหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะจากพระไตรปิฎก

จากการศึกษาพบว่า นิยามของสัมมาอาชีวะที่สอดรับกับข้อมูลจากพระไตรปิฎก รวมทั้งคำอธิบายของคัมภีร์ชั้นรองอื่นๆ และมีความครอบคลุมมากที่สุด ได้แก่ นิยามที่ว่า สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยกุศลกรรม คือ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ เป็นเบื้องต้น ตลอดจนมีความเพียรในการชำระ ขัดเกลากิเลสที่เนื่องด้วยการเลี้ยงชีวิตนั้น ให้เบาบางลงเรื่อยๆ จนกว่าจิตใจจะ “บริสุทธิ์” และ “ผ่องแผ้ว” ในที่สุด นิยามดังกล่าวยังสอดคล้องกับการที่พระไตรปิฎกแบ่งสัมมาอาชีวะออกเป็น ๒ ระดับ คือสัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ กับสัมมาอาชีวะที่ไม่มีอาสวะ

ส่วนความสำคัญของสัมมาอาชีวะนั้น สามารถมองได้ ๒ ระดับ ได้แก่ (๑) สัมมาอาชีวะระดับธรรม หมายถึงสัมมาอาชีวะในฐานะที่เป็นองค์มรรคหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ และในฐานะที่เป็นศีลซึ่งทำหน้าที่เป็นบาทฐานให้แก่สมาธิและปัญ ญา (๒) สัมมาอาชีวะระดับวินัย หมายถึงสัมมาอาชีวะที่ทำหน้าที่เป็นกรอบกำหนดกายกรรมและวจีกรรมในการเลี้ยงชีพของบุคคลให้สุจริต และเพื่อประโยชน์แก่หมู่คณะ

กล่าวสำหรับเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ เพื่อให้มีความครอบคลุมรอบด้านมากที่สุด ควรพิจารณาทั้งหมด ๔ ประเด็น ได้แก่ (๑) แรงจูงใจของผู้ประกอบอาชีพ (๒) ตัวอาชีพ (๓) กระบวนการประกอบอาชีพ และ (๔) ผลจากการประกอบอาชีพ

Thematic Paper Title : *Sammā-ājīva* (Right Livelihood) in the Tipiṭaka

Researcher : Mr.Dechopol Hemnalai

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor

: Prof. Dr. Watchara Ngamchitcharoen, Pali IX, B.A., B.Ed., M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy).

Date of Completion : 26 January 2013

Abstract

This thematic paper is of 2 objectives namely: (1) To analytically study the doctrine of *Sammā-ājīva* (Right Livelihood) in the Tipiṭaka systemically for building the correct and explicit body of knowledge which is coherent with the Buddhist general principles (2) To study and to find out the criterion for considering *Sammā-ājīva* from the information in the Tipiṭaka

From the study, It is found that the most comprehensive definition of *Sammā- ājīva* which is coherent with the information in the Tipiṭaka and the other secondary Buddhist texts, is “the livelihood with wholesome action, bodily and verbally good conduct in the first place and having the effort to purify the mind from *kilesa* (defilements) regarding to the livelihood until the mind is totally pure and clear at last. This definition is also coherent with the fact that *Sammā- ājīva* is divided into 2 levels i.e. *Sammā- ājīva* with *Āsava* (canker) and *Sammā-ājīva* without *Āsava*.

Moreover, the significance of *Sammā-ājīva* is of 2 levels namely: (1) The level of *Dhamma* that is *Sammā-ājīva* as *Magga*, one of the Noble Eightfold Path and *Sammā-ājīva* as *Sīla* (moral conduct) which is the base for cultivating *Samādhi* (concentration) and *Paññā* (wisdom) (2) The level of *Vinaya* that is *Sammā-ājīva* functioning as the frame that determines the bodily and verbally good conduct of one’s livelihood and is for the sake of the group.

Lastly, the criterion for considering *Sammā-ājīva* should be speculated in 4 points i.e. (1) A person’s motivation for earning a living (2) The means of earning a living itself (3) The process of earning a living, and (4) The consequence of earning a living.

กิตติกรรมประกาศ

ด้วยความสำนึกและซาบซึ้งในอุปการคุณของผู้ที่มีส่วนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ฉบับนี้ที่ได้ให้คำแนะนำอย่างดีเยี่ยมตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุด กราบขอบพระคุณพระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, ดร. ประธานกรรมการสอบสารนิพนธ์ฉบับนี้ที่ได้ใส่ใจและให้ความสำคัญอย่างสูงเพื่อให้สารนิพนธ์ฉบับนี้ออกมาดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม กรรมการสอบสารนิพนธ์ที่ได้ชี้ให้เห็นจุดที่ควรเพิ่มเติม ซึ่งทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์มากขึ้น อย่างไรก็ดี หากยังมีข้อบกพร่องใดๆ ปรากฏอยู่ ย่อมเป็นของผู้วิจัยโดยแท้มิได้เกิดจากกรรมการสารนิพนธ์ทั้ง ๓ ท่านแต่อย่างใด

กราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระอาจารย์ผู้คอยถามไถ่ถึงความก้าวหน้าของงาน ตลอดจนให้ความเมตตาต่อลูกศิษย์คนนี้เสมอมา กราบขอบพระคุณ พระปริยัติธาดา และพระมหาธนสิทธิ์ สิทฺธิญาโณ ที่ช่วยแนะนำและอธิบายข้อมูลเกี่ยวกับภาษาบาลี อีกทั้งขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน โดยเฉพาะพระครูใบฎีกาสนั่น ทยรกฺโข ที่กรุณาตรวจรูปแบบอย่างละเอียดถี่ถ้วน และคุณอุดม จันทิมาที่อำนวยความสะดวก ตลอดจนให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับขั้นตอนการยื่นเสนอสารนิพนธ์นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่ออุดม เหมนาไลย บิดาของผู้วิจัย คุณแม่หอมหวล เหมนาไลย มารดาของผู้วิจัย และคุณอัปสร เหมนาไลย พี่สาวของผู้วิจัยที่ให้ความรักและทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้วิจัยสำนึกอยู่เสมอว่าตนเองโชคดีเพียงไรที่ได้เกิดมาในครอบครัวนี้ และบุคคลที่ต้องขอบคุณเป็นพิเศษ คือ คุณพิชญรัตน์ สิริสุนทรานนท์ ซึ่งรู้ดีว่าผู้วิจัยมีเรื่องที่ซาบซึ้งต่อความรักและความห่วงใยของเธอมากมายเพียงใด

ท้ายสุดแต่สำคัญที่สุด ผู้วิจัยขอน้อมอุทิศถวายน้ำพักน้ำแรงในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา และหากสารนิพนธ์ฉบับนี้มีคุณความดีอยู่บ้าง ผู้วิจัยขออุทิศให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เพื่อให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ในอนาคตกาลเบื้องหน้าทุกผู้ทุกนามด้วยเทอญ

เดโชพล เหมนาไลย

๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก	
๒.๑ สัมมาอาชีวะในพระวินัยปิฎก	๙
๒.๒ สัมมาอาชีวะในพระสุตตันตปิฎก	๑๒
๒.๓ สัมมาอาชีวะในพระอภิธรรมปิฎก	๒๐
๒.๔ สรุป	๒๓

บทที่ ๓ ภาพรวมของสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก

๓.๑ นิยามของสัมมาอาชีวะ ๒๔

๓.๒ ความสำคัญของสัมมาอาชีวะ ๓๐

๓.๓ สรุป ๓๕

บทที่ ๔ เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ

๔.๑ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ ๓๖

๔.๒ เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ ๓๘

๔.๓ สรุป ๔๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๕๑

๕.๒ ข้อเสนอแนะ ๕๒

บรรณานุกรม ๕๔

ประวัติผู้วิจัย ๕๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำอธิบายคำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๓/๒ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้า ๒

พระวินัยปิฎก

วิ.ภิกฺขุนี	(ไทย) = วินัยปิฎก	ภิกขุนีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย) = วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)

สํ.สฬา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.จตุกฺก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.สตฺตก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.อฏฐก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	อุปริปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.ติก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	อัฏฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สัมมาอาชีวะจัดว่าเป็นมรรคองค์ที่ ๕ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติ (ปฏิปทา) เพื่อนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดตามคำสอนของพระพุทธศาสนาคือความพ้นทุกข์อันได้แก่นิพพานนั่นเอง เมื่อมองในแง่นี้จึงเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะนั้นนับเป็นคำสอนหนึ่งที่มีความสำคัญในบรรดาคำสอนทั้งหมดของพระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ดีในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าสำหรับบุคคลทั่วไปคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะกลับไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ทั้งในแง่ของผู้สอนและในแง่ของผู้ปฏิบัติ นอกจากนั้นเมื่อกล่าวในวงวิชาการทางพระพุทธศาสนาเองก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือนักวิชาการพระพุทธศาสนาให้ความสนใจศึกษาคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะน้อยมากเมื่อเทียบกับหลักธรรมอื่นๆ โดยเฉพาะมรรคองค์อื่นๆในอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยกัน เช่น สัมมาสมาธิ สัมมาสติ ซึ่งประเด็นนี้ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาคนสำคัญอย่างพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ก็เคยตั้งข้อสังเกตเอาไว้ทำนองนี้เช่นกันว่า อาชีวะเป็นหลักการที่ “ถูกมองข้าม”[๑] ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความเห็นที่ว่าคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้อย่างถูกต้องและตรงกันดีอยู่แล้ว

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมองว่าความเห็นดังกล่าวควรจะถูกนำมาพิจารณาให้ดีว่าเป็นจริงเช่นนั้นหรือไม่ อย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากว่าแม้แต่นิยามของคำว่า “สัมมาอาชีวะ” ที่มีปรากฏในพระสูตรว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ”[๒] ก็ยังเป็นปัญหาให้ต้องหาคำตอบ เนื่องจากเราต้องมาหาความหมายของคำว่า “มิจฉาอาชีวะ” และ “สัมมาอาชีวะ” อีกทีหนึ่งว่าเป็นอย่างไรอยู่นั่นเอง ดังที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาคนสำคัญท่านหนึ่งคือ วศิน อินทสระ ได้แสดงความเห็นเรื่องนี้ไว้ว่า

---

[๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖๑ และ ๗๓๓.

[๒] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

สัมมาอาชีวะหมายถึง การเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาชีพ (แต่) อะไรคือมิจฉาชีพ อะไรคือสัมมาชีพ เป็นเรื่องยากที่จะวินิจฉัยชี้ขาด เป็นเรื่องที่นักปราชญ์ทั้งทางโลกและทางธรรมถกเถียงกันมาก แต่ก็ไม่อาจวินิจฉัยเด็ดขาดลงไปได้[๓]

ไม่เพียงเท่านั้น นิยามความหมายของสัมมาอาชีวะที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปนั้นก็ดูจะมีปัญหาไม่น้อยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่นักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศมักจะมีคำอธิบายเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะว่า ได้แก่ การละเว้นอาชีพที่เรียกว่า “มิจฉาวณิชชา” ๕ ประการ[๔] ซึ่งประกอบด้วย (๑) การค้าขายศัสตราวุธ (๒) การค้าขายสัตว์ (๓) การค้าขายเนื้อ (๔) การค้าขายของมึนเมา (๕) การค้าขายยาพิษ ตัวอย่างของนิยามดังกล่าวมีปรากฏในหนังสือ เช่น A Popular Dictionary of Buddhism[๕] Encyclopedia of Buddhism[๖] และ The Seeker's Glossary of Buddhism[๗]

---

[๓] วศิน อินทสระ, **หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐. คำในวงเล็บเป็นของผู้วิจัย

[๔] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕. ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า คำว่า “มิจฉาวณิชชา” ที่นิยมใช้กันนี้เป็นคำที่ใช้ในระดับอรรถกถา แต่ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า “อกรณียวณิชชา” หมายถึง การค้าขายที่ไม่ควรทำ โปรดดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๒๓ อ.

[๕] Christmas Humphreys, **A Popular Dictionary of Buddhism**, Revised edition (Curzon: Surrey, 1997), p. 124. ข้อความทั้งหมดมีดังต่อไปนี้ “**Livelihood** *(Sammā Ājīva)* Right Livelihood is the Fifth Stage of the Noble Eightfold Path (q.v.). The ignoble trades—those which a Buddhist should avoid—include butchery, hunting and fishing, warfare and the making of weapons of war, and dealing in poisons, drugs and drinks which cause stupefaction and intoxication.”

[๖] Carol S. Anderson, “Four Noble Truths” in **Encyclopedia of Buddhism**, Vol.1, Edited by Robert E. Buswell, Jr. (New York: Macmillan Reference USA., 2004), p. 297. ข้อความทั้งหมดมีดังต่อไปนี้ “When one practices *right livelihood,* one avoids careers or jobs that harm others. Specifically, one should not earn a living by engaging in trading weapons, slaughtering animals, dealing in slavery, selling alcohol or other intoxicants, or selling poisons.”

[๗] The Sutra Translation Committee, **The Seeker's Glossary of Buddhism**, 2nd Edition, (New York: Sutra Translation Committee of the United States and Canada, 1998), p. 222. ข้อความทั้งหมดมีดังต่อไปนี้ “…5. Right livelihoods: living honorably in a profession which is in no way harmful to sentient beings, and avoiding such livelihoods as trading in weapons, intoxicants, or poisons.”

จะสังเกตได้ว่าตัวอย่างหนังสือที่ผู้วิจัยยกมาเหล่านี้ เป็นหนังสือสารานุกรมและพจนานุกรมทางพระพุทธศาสนาและหนังสือที่ให้ความรู้ขั้นพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น และแม้ว่าบางเล่มอาจถูกตั้งคำถามถึงความเป็นวิชาการหรือความถูกต้องทางวิชาการได้ แต่สิ่งที่เราไม่สามารถจะปฏิเสธได้ก็คือ นิยามของคำว่า “สัมมาอาชีวะ” ว่าได้แก่ การละเว้น “มิจฉาวณิชชา” ๕ ประการที่ปรากฏในหนังสือเหล่านี้ ย่อมถูกแพร่หลายไปสู่ผู้อ่านทั้งที่เป็นชาวพุทธและไม่ใช่ชาวพุทธ ซึ่งแน่นอนว่าต้องมีจำนวนของผู้ที่เข้าใจคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะเป็นอย่างดีอยู่น้อยกว่าผู้ที่มีความเข้าใจคำสอนเรื่องนี้ไม่ดีนักและผู้ที่ไม่รู้คำสอนเรื่องนี้เลย นั่นหมายความว่ามีโอกาสสูงมากที่นิยามเช่นนี้จะถูกยึดถือว่าเป็นนิยามที่ถูกต้องโดยไม่มีการตั้งข้อสงสัยใดๆ เลยตามไปด้วย

ผู้วิจัยเห็นว่าแม้เราจะยอมรับตรงกันว่าอาชีพทั้ง ๕ นี้จัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ (การละเว้นอาชีพเหล่านี้จึงเป็นสัมมาอาชีวะ) แต่การอธิบายทำนองนี้มักเป็นการอธิบายตามๆ กันมาอย่างไม่พยายามสร้างความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอย่างที่ควรจะเป็น และไม่มีการตระหนักหรือฉุกคิดว่าการอธิบายเช่นนี้มี “ช่องโหว่” ที่ทำให้เกิดข้อโต้แย้งอย่างไรบ้าง เนื่องจากหากเราลองพิจารณาด้วยเหตุผลง่ายๆ ก็จะพบว่ามิจฉาวณิชชาทั้ง ๕ อาชีพนี้เป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องเฉพาะในด้านการค้าขายเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงจะพบว่ายังมีอาชีพอีกมากมายนอกเหนือจากอาชีพทั้ง ๕ ที่เราจะตัดสินได้ด้วยสามัญสำนึกเลยทีเดียวว่าเป็นมิจฉาอาชีวะแต่กลับไม่ได้รับการกล่าวถึงเลย เช่น อาชีพที่เป็นอาชญากรรมต่างๆ กล่าวอย่างถึงที่สุดก็คือ นิยามเช่นนี้เป็นการลดทอนให้ “อาชีวะ” ในพระพุทธศาสนาเหลือเพียง “วณิชชา” เท่านั้น ซึ่งไม่น่าจะตรงกับความเป็นจริง กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าเป็นการทำให้นิยามของสัมมาอาชีวะง่ายจนเกินไป (oversimplified) ดังนั้นจึงอาจมีคำถามได้ว่าเพราะเหตุใดพระพุทธศาสนาถือว่ามิจฉาวณิชชาทั้ง ๕ ครอบคลุมมิจฉาอาชีวะที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าคำอธิบายตามๆ กันมาในลักษณะดังกล่าวย่อมไม่สามารถตอบคำถามนี้ได้ หากปราศจากการชี้แจงแสดงเหตุผลเพิ่มเติมว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าคำอธิบายเช่นนี้ไม่ช่วยให้เราเข้าใจในรายละเอียดของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะเท่าที่ควร

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับสัมมาอาชีวะ ซึ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าประเด็นที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือ เราจะพบว่าในโลกปัจจุบันที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนในทุกแง่ทุกมุมนี้ การประกอบอาชีพของผู้คนในสังคมซึ่งเดิมทีสามารถแยกแยะได้ว่าดี-ชั่ว ถูก-ผิด เหมือนกับการแยกสีดำกับสีขาวออกจากกันนั้น กลายเป็นสิ่งที่ไม่อาจทำได้โดยง่ายอีกต่อไป

เนื่องจากอาชีพในยุคปัจจุบัน หลายต่อหลายอาชีพอาจกล่าวได้ว่าเป็นเหมือนกับสีเทาที่จำเป็นต้องอาศัยการพิจารณาในรายละเอียดด้านต่างๆ ให้ดีว่าเป็นหรือไม่เป็นสัมมาอาชีวะ กล่าวอีกอย่างก็คือการวินิจฉัยว่าอาชีพใดเป็นมิจฉาอาชีวะหรือสัมมาอาชีวะย่อมจะทำได้ยากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่นนักวิชาการท่านหนึ่งได้ตั้งคำถามว่าหากบรรษัท (corporation) ต่างๆ ใช้การโฆษณาเพื่อกระตุ้นกิเลสตัณหาซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการบรรลุธรรมแล้ว ถ้าเช่นนั้นชาวพุทธควรทำงานในบรรษัทเหล่านั้นหรือไม่[๕] จะเห็นได้ว่าการที่จะตอบคำถามนี้ได้คงไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เนื่องจากจะต้องใช้การวิเคราะห์ ตีความโดยอาศัยหลักการ แนวคิด และคำสอนอื่นๆ ร่วมกับคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะด้วย

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมด ทำให้ผู้วิจัยเห็นถึงความจำเป็นของการศึกษาคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะว่าแท้ที่จริงแล้วคำสอนที่ถูกต้องเป็นอย่างไร ซึ่งการจะทำเช่นนั้นได้เราจะต้องศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อให้ทราบว่าคำสอนเรื่องนี้มีรายละเอียด เช่น นิยาม ความหมาย และลักษณะ อย่างไรบ้าง และเราจะสามารถทำความเข้าใจคำสอนเรื่องนี้ได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้ได้องค์ความรู้ในคำสอนนี้ที่มีความสมบูรณ์ คือมีความถูกต้อง ชัดเจนและสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา และที่สำคัญที่สุดก็คือเราจะสามารถหาเกณฑ์ที่จะใช้วินิจฉัยว่าอาชีพใดเป็นมิจฉาอาชีวะ อาชีพใดเป็นสัมมาอาชีวะได้หรือไม่ ซึ่งหากเราได้เรียนรู้รายละเอียด ทำความเข้าใจได้อย่างถูกต้องรวมทั้งหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะดังกล่าวนี้ได้ เราก็ย่อมสามารถนำความรู้ที่ได้นี้ไปใช้ในการปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม สอดคล้องกับคำสอนโดยรวมของพระพุทธศาสนา อันจะนำมาซึ่งการได้รับ “ปฏิเวธธรรม” คือผลจากการปฏิบัติที่ถูกต้องตามไปด้วยนั่นเอง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกอย่างเป็นระบบให้เกิดเป็นองค์ความรู้ที่ถูกต้องและชัดเจนซึ่งสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาโดยรวม

๑.๒.๒. เพื่อศึกษาหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะจากพระไตรปิฎก

---

[๕] Christopher W. Gowans, **Philosophy of the Buddha** (London and New York: Routledge, 2003), p. 178.

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยทางเอกสารแบบบรรยาย (descriptive documentary research) ที่เน้นการศึกษาคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิ (primary sources) ที่รวบรวมเอาคำสอนของพระพุทธเจ้ารวมทั้งพุทธสาวกไว้ทั้งหมดเป็นหลัก เสริมด้วยหลักฐานชั้นทุติยภูมิ (secondary sources) ได้แก่ คัมภีร์ชั้นรองลงมา คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษ แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยไม่ละเลยที่จะศึกษางานเขียนของผู้รู้ นักคิด นักวิชาการด้านพุทธศาสนาทั้งที่เป็นชาวไทยและต่างประเทศที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ตีความ ทั้งนี้เพื่อให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกมีรายละเอียด เช่น นิยาม ความหมาย และลักษณะ อย่างไรบ้าง

๑.๔.๒ จากหลักฐาน ข้อมูลในพระไตรปิฎก เราจะสามารถหาเกณฑ์ที่จะใช้วินิจฉัยว่าอาชีพใดเป็นมิจฉาอาชีวะ อาชีพใดเป็นสัมมาอาชีวะได้หรือไม่ เกณฑ์ดังกล่าวนั้นมีลักษณะอย่างไร

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กล่าวสำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถแบ่งตามประเภทของงานวิจัยได้เป็น ๒ กลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่า งานวิจัยเชิงทฤษฎี และงานวิจัยเชิงประยุกต์ตามลำดับ โดยงานวิจัยกลุ่มแรก ผู้วิจัยหมายถึงงานวิจัยที่มุ่งศึกษาวิเคราะห์เฉพาะคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะและเป็นงานวิจัยเชิงเอกสารเพียงอย่างเดียว ส่วนงานวิจัยกลุ่มหลังหมายถึงงานวิจัยที่ศึกษาสัมมาอาชีวะโดยมีการใช้ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามมาประกอบด้วย หรือเป็นการศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในแนวคิดหรือทฤษฎีทางเศรษฐกิจอื่นๆ

งานในกลุ่มแรกเป็นงานที่ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับสัมมาอาชีวะในเชิงทฤษฎี มีทั้งหมด ๓ เล่ม เล่มแรกคือวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา” ของพระธานี เขมธมฺโม (จำปา)[๙] เล่มที่ ๒ คือวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “ความสำคัญของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ของพระแจ้ง ปิยธมฺโม (วิยาสิงห์)[๑๐] เล่มที่ ๓ คือวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสัมมาอาชีวะในพุทธปรัชญา” ของพงษ์จันทร์ โอสายไทย[๑๑]

ภาพรวมของงานวิจัยทั้ง ๓ เล่มดังกล่าว เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยทั้งหมดมีข้อสรุปตรงกันว่า สัมมาอาชีวะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นองค์มรรคองค์หนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และสัมมาอาชีวะเป็นองค์มรรคด้านศีลสิกขาซึ่งเกื้อหนุนให้กระบวนการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง พอดีและสมดุล โดยงานวิจัยของพระธานีมีผลการวิจัยเพิ่มเติมในเรื่องเป้าหมาย และคุณค่าของสัมมาอาชีวะ ซึ่งพบว่าเป้าหมายของสัมมาอาชีวะ ได้แก่ ประโยชน์ทั้งสามด้าน คือ ประโยชน์ตน (อัตตประโยชน์) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถประโยชน์) และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถประโยชน์) ส่วนคุณค่าของสัมมาอาชีวะเป็นคุณค่าทางจริยธรรมที่สำคัญสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลทั้งทางกาย ทางวาจา ทางจิตใจ และทางปัญญา ทั้งยังเกื้อหนุนและส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้อื่น และมีคุณค่าต่อการพัฒนาสังคมส่วนรวมทั้งด้านการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ ซึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายที่ก่อให้เกิดความสุขมวลรวมของคนในสังคมมากยิ่งขึ้น

ส่วนงานวิจัยในกลุ่มที่ ๒ มีทั้งหมด ๓ เล่มเช่นกัน เล่มแรกเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของชุมชนตามหลักสัมมาอาชีวะกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ของพระมหาไพบูลย์ สนฺติกโร (เทพวาที)[๑๒] งานวิจัยเล่มที่ ๒ เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “การศึกษาหลักสัมมาอาชีวะ

---

[๙] พระธานี เขมธมฺโม (จำปา), “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา,” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

[๑๐] พระแจ้ง ปิยธมฺโม (วิยาสิงห์), “ความสำคัญของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

[๑๑] พงษ์จันทร์ โอสายไทย, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสัมมาอาชีวะในพุทธปรัชญา” **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

[๑๒] พระมหาไพบูลย์ สนฺติกโร (เทพวาที), “ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของชุมชนตามหลัก

ของพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลักเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระครูพัฒนกิจจานุรักษ์ (สำเรียง เพ็ชราม)[๑๓] และเล่มสุดท้ายคือ วิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักสัมมาอาชีวะของชุมชนเขตตำบลบก อำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ” ของพระครูวิจิตรธรรมานนท์ (ฮงทอง)[๑๔]

หากจะกล่าวถึงเนื้อหาของงานวิจัยในกลุ่มหลังนี้ เฉพาะในส่วนที่ศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะ ก็แทบจะไม่ความแตกต่างไปจากงานวิจัยในกลุ่มแรก นั่นคือขอบข่ายของเนื้อหา ยังจำกัดอยู่ในด้านความสำคัญ เป้าหมาย และคุณค่าของสัมมาอาชีวะ โดยผลวิจัยที่ได้นับว่ามีความลงรอยสอดคล้องกัน แต่สิ่งที่แตกต่างไปก็คืองานวิจัยของพระมหาไพบูลย์ สนฺติกโร (เทพวาที) และพระครูพัฒนกิจจานุรักษ์ (สำเรียง เพ็ชราม) มีการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการสำรวจในภาคสนามมายืนยันให้เห็นคุณค่าของสัมมาอาชีวะที่ปรากฏจริงในชีวิตของกลุ่มตัวอย่าง ในขณะที่งานวิจัยของพระครูวิจิตรธรรมานนท์ (ฮงทอง) มีการศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มขึ้นมา

จากการทบทวนวรรณกรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยยังมองเห็น “พื้นที่” ทางวิชาการเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่ยังไม่รับความสนใจหรือถูกมองข้าม ทั้งในเชิงลึกและเชิงกว้าง คำว่า “เชิงลึก” ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึง งานวิจัยข้างต้นไม่ได้วิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎกลึกซึ้งมากพอ ยกตัวอย่างเช่น ข้อมูลเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะในพระวินัยปิฎก ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับภิกษุและภิกษุณี แทบจะไม่ได้ถูกนำมาวิเคราะห์ให้เห็นนัยสำคัญที่เชื่อมโยงกับความหมายและคุณค่าของสัมมาอาชีวะ ในขณะที่คำว่า “เชิงกว้าง” ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึง ยังมีขอบข่ายของเนื้อหาที่งานวิจัยข้างต้นไม่ได้นำเสนอเลย นั่นคือ เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอในสารนิพนธ์ฉบับนี้

สัมมาอาชีวะกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา), ๒๕๔๗.

[๑๓] พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์ (สำเรียง เพ็ชราม) “การศึกษาหลักสัมมาอาชีวะของพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลักเศรษฐกิจพอเพียง,” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒.

[๑๔] พระครูวิจิตรธรรมานนท์ (ฮงทอง), “การศึกษาพฤติกรรมการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักสัมมาอาชีวะของชุมชนเขตตำบลบก อำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ,” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก โดยเริ่มต้นจากการค้นหาข้อมูลจากวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกตามลำดับ เพื่อให้ทราบว่าความหมาย คำอธิบาย และแง่มุมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องของสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในแต่ละปิฎกเป็นอย่างไร จากนั้นรวบรวมข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบว่ามีความเหมือนหรือความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และวิเคราะห์ว่าลักษณะดังกล่าวมีนัยสำคัญหรือไม่ อย่างไร โดยเนื้อหาส่วนนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ ๒

จากนั้น ในบทที่ ๓ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะซึ่งปรากฏในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกที่ได้จากบทที่ ๒ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งหมด โดยที่การวิเคราะห์ความเชื่อมโยงดังกล่าวอาจอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นรอง เช่น อรรถกถา ฎีกา หรือคัมภีร์อื่นๆ รวมทั้งคำอธิบายหรือการตีความของนักปราชญ์ ผู้รู้ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาตามสมควร เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องสัมมาอาชีวะให้มากที่สุด

จากนั้น ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยจะหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ โดยการวิเคราะห์ ตีความจากองค์ความรู้ที่ได้จากบทก่อนหน้านี้ ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอในระดับหนึ่ง ที่จะทำให้สามารถหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะได้

ลำดับสุดท้าย ในบทที่ ๕ ผู้วิจัยจะสรุปผลการวิจัยที่ได้และเสนอข้อแนะนำเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจจะทำงานวิจัยเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ได้องค์ความรู้เรื่องสัมมาอาชีวะที่ถูกต้องและชัดเจนซึ่งสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาโดยรวม

๑.๗.๒ ทำให้ได้เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ

บทที่ ๒

สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก

สำหรับบทนี้ ผู้วิจัยจะสำรวจเนื้อหาในพระไตรปิฎกที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ โดยจะนำเสนอข้อมูลที่ได้เรียงตามลำดับของปิฎก โดยจะเริ่มที่พระวินัยปิฎก ต่อด้วยพระสุตตันตปิฎก และจบที่พระอภิธรรมปิฎกเป็นลำดับสุดท้าย โดยข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ในแง่ที่ทำให้มองเห็น “ภูมิทัศน์” (landscape) ของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะทั้งหมดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๒.๑ สัมมาอาชีวะในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎกมีคำว่า “สัมมาอาชีวะ” ปรากฏอยู่เพียงไม่กี่แห่ง แต่ถือได้ว่าเป็นการปรากฏอยู่ในบริบทของเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ ปรากฏอยู่ในการแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรอันเป็นการแสดงธรรมครั้งแรกหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คำว่า “สัมมาอาชีวะ” ปรากฏเมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมมาถึงตอนที่ว่าด้วย “มัชฌิมาปฏิปทา”[๑] คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)[๒] นั่นเอง เหตุการณ์นี้ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าสัมมาอาชีวะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นหนึ่งในข้อปฏิบัติอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ในพระวินัยปิฎกยังมีคำที่เกี่ยวข้องคือคำว่า “อาชีวะ” ปรากฏอยู่หลายแห่ง โดยทั้งหมดจะปรากฏเมื่อมีการอธิบายถึง “องค์” ซึ่งในที่นี้หมายถึง “คุณสมบัติ”[๓] ของ

---

[๑] หมายถึง การไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่าง อันได้แก่ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) และ ๒. อัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน)

[๒] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

[๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายของคำว่า “องค์” เอาไว้ ๒ ประการ โดยความหมายที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เป็นความหมายประการที่ ๑ ซึ่งหมายถึง “ส่วน, ภาค, ตัว, อวัยวะ, ลักษณะ,

ภิกษุ/ภิกษุณีประเภทต่างๆ ว่ามีอาชีวะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ แล้วแต่กรณี โดยที่คุณสมบัติซึ่งเรียกว่า “อาชีวะบริสุทธิ์” เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้ควรให้ทำโอกาส[๔] และภิกษุผู้มีอุปการะมากแก่พวกภิกษุก่ออธิกรณ์[๕] ส่วน “อาชีวะไม่บริสุทธิ์” นั้น เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้ไม่ควรให้ทำโอกาส[๖] ภิกษุผู้งดอุโบสถหรือปวารณาในท่ามกลางสงฆ์ สงฆ์กล่าวห้ามแล้วทำอุโบสถหรือปวารณา[๗] และภิกษุผู้ไม่ควรให้โอวาทแก่ภิกษุณีทั้งหลาย[๘]

คุณสมบัติ, ส่วนประกอบ” โปรดดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๓-๔๗๔.

[๔] วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๓๙/๖๒๐. องค์ของภิกษุผู้ควรให้ทำโอกาส ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ ๔. เป็นบัณฑิตฉลาด ๕. ถูกซักถามเข้าอาจตอบข้อซักถาม; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า “ในวิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์มีระเบียบว่า ก่อนจะกล่าวคำโจทนาคือคำฟ้องขึ้นต่อหน้าสงฆ์ โจทก์พึงขอโอกาสต่อจำเลย..ถ้าโจทโดยไม่ขอโอกาสต้องอาบัติทุกกฏ...” โปรดดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๗๘.

[๕] วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๔๑/๖๒๓. องค์ของภิกษุผู้มีอุปการะมากแก่พวกภิกษุก่ออธิกรณ์ ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ ๔. เป็นบัณฑิตฉลาด ๕. ถูกซักถามเข้าอาจตอบข้อซักถาม

[๖] วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๓๙/๖๑๙. องค์ของภิกษุผู้ไม่ควรให้ทำโอกาส ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ๔. เป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ๕. ถูกซักถาม ไม่อาจตอบข้อซักถาม

[๗] วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๔๕/๖๒๙. องค์ของภิกษุผู้งดอุโบสถหรือปวารณาในท่ามกลางสงฆ์ สงฆ์กล่าวห้ามแล้วทำอุโบสถหรือปวารณา ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ๔. เป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ๕. เป็นผู้ก่อความบาดหมางก่อความทะเลาะ; ข้อความเต็ม คือ “ภิกษุผู้งดอุโบสถหรือปวารณาในท่ามกลางสงฆ์ สงฆ์พึงกล่าวห้ามว่า ‘พอที ภิกษุ อย่าทุ่มเถียงกัน อย่าทะเลาะกัน อย่าแก่งแย่งกัน อย่าวิวาทกัน’ ดังนี้ แล้วทำอุโบสถหรือปวารณา”

[๘] วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๒/๖๓๖. องค์ของภิกษุผู้ไม่ควรให้โอวาทแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ได้แก่ ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ๔. เป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ๕. ถูกซักถาม ไม่อาจตอบข้อซักถามเป็น

เมื่อพิจารณาจากองค์หรือคุณสมบัติของภิกษุที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น จะพบได้ว่า อาชีวะเป็นหนึ่งในคุณสมบัติที่บ่งชี้ถึงความสามารถที่จะกระทำ/ไม่กระทำบางอย่าง หรือควรได้รับ/ไม่ได้รับสิทธิบางอย่าง หากอาชีวะบริสุทธิ์ก็จะสามารถกระทำได้ เช่น กรณีให้โอวาทแก่ภิกษุณี หรือได้รับสิทธิ เช่น กรณีควรให้ทำโอกาส แต่หากอาชีวะไม่บริสุทธิ์ก็จะเป็นไปในทางตรงกันข้าม สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ คุณสมบัติอันมีอาชีวะเป็นองค์ประกอบเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นคุณสมบัติเชิงสังคม คือ เป็นคุณสมบัติของภิกษุที่ใช้ในการอยู่ร่วมและมีปฏิสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ ตลอดจนภิกษุณีอีกด้วย

นอกจากนั้น ยังมีการกล่าวถึงคำว่า “อาชีววิบัติ”[๙] โดยเป็นการแจกแจงให้เห็นว่าภิกษุผู้มีอาชีววิบัตินี้ ถือว่าเป็นความผิดทางวินัย ต้องถูกปรับอาบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ถาม : เพราะอาชีววิบัติเป็นปัจจัย ต้องอาบัติเท่าไร

ตอบ : เพราะอาชีววิบัติเป็นปัจจัย ต้องอาบัติ ๖ สมุฏฐาน คือ

๑. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วช้า ถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ไม่เป็นจริง ต้องอาบัติปาราชิก

๒. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุทำหน้าชักสื่อต้องอาบัติสังฆาทิเสส

๓. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุกล่าวว่า “ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระอรหันต์” เมื่อผู้ฟังเข้าใจ ต้องอาบัติถุลลัจจัย

๔. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

๕. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุณีออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ

๖. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุไม่เป็นไข้ออกปากขอแกง หรือข้าวสุกมาเพื่อประโยชน์ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

เพราะอาชีววิบัติเป็นปัจจัย ต้องอาบัติ ๖ อย่างเหล่านี้[๑๐]

---

[๙] พระพรหมคุณาภรณ์อธิบายว่า “อาชีววิบัติ” คือ ประกอบมิจฉาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เป็นหนึ่งในวิบัติ ๔ ที่เหลืออีกสามข้อได้แก่ ศีลวิบัติ, อาจารวิบัติ และทิฏฐิวิบัติ ดูรายละเอียดได้ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

จะเห็นได้ว่าในกรณีของภิกษุ การผิดวินัยโดยมีสาเหตุมาจากอาชีววิบัตินี้ ทำให้ภิกษุนั้นต้องอาบัติจากระดับเบาที่สุดคืออาบัติทุกกฏจนไปถึงระดับหนักที่สุดคืออาบัติปาราชิก อันได้แก่ การขาดจากความเป็นพระภิกษุเลยทีเดียว ขณะที่ในกรณีของภิกษุณีกลับมีการระบุอาบัติเพียงระดับเดียวคืออาบัติปาฏิเทสนียะ อย่างไรก็ดี ในที่อื่นยังมีการกล่าวถึงอาบัติสังฆาทิเสสของภิกษุณี อันเนื่องมาจากมีชื่อเสียงไม่ดี คือเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะเลวทราม[๑๑] จากข้อมูลเหล่านี้จึงอาจกล่าวได้ในเบื้องต้นว่า สำหรับภิกษุและภิกษุณีนั้น สัมมาอาชีวะถือว่าเป็นข้อปฏิบัติสำคัญในระดับพื้นฐานที่จำเป็นต่อการครองชีวิตเป็นบรรพชิต

มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ การแสดงสัมมาอาชีวะในพระวินัย อันเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินชีวิตของฝ่ายบรรพชิต คือ ภิกษุและภิกษุณีนั้น มีลักษณะเป็นการแสดงสัมมาอาชีวะในเชิงปฏิเสธ (negative) กล่าวคือเป็นการระบุไม่ให้ทำหรือหลีกเลี่ยงการเลี้ยงชีพด้วยการกระทำหรือวิธีการบางอย่าง โดยไม่ได้มีการแสดงในเชิงสนับสนุน (positive) ว่า เมื่อละหรือหลีกเลี่ยงเช่นนั้นแล้ว ควรเลี้ยงชีพด้วยการกระทำอย่างไรต่อไป[๑๒] ผู้วิจัยเห็นว่าที่การแสดงสัมมาอาชีวะในพระวินัยเป็นเช่นนี้น่าจะด้วยเหตุผลหลักว่าการเลี้ยงชีพของภิกษุและภิกษุณีในธรรมวินัยของพระพุทธเจ้านั้น กล่าวโดยอุดมคติแล้ว ถือได้ว่าเป็นสัมมาอาชีวะอยู่ในตัวเองเรียบร้อยแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายสัมมาอาชีวะในเชิงสนับสนุนเพิ่มมาอีก

๒.๒ สัมมาอาชีวะในพระสุตตันตปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก คำว่า “สัมมาอาชีวะ” ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[๑๓] ซึ่งเป็นการอธิบายมรรคมีองค์ ๘ เช่นเดียวกับในพระวินัยปิฎกที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่แล้ว ที่เพิ่มเติม

---

[๑๐] วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๘๗/๓๘๖, วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๖/๕๑๐-๕๑๑; ในสามคาสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๓/๕๒) เรียก ๖ ข้อนี้ว่า “อาชีวะอันเคร่งครัด” หรือ “อาชีวการณสิกขาบท” หมายถึงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติเพราะเหตุแห่งอาชีวะ แต่ในเชิงอรรถที่อธิบายเพิ่มเติมข้างล่างกลับระบุในข้อที่ ๔ ว่าอาบัติของภิกษุณีเป็นอาบัติปาจิตตีย์ ไม่ใช่ปาฏิเทสนียะ ซึ่งน่าจะเป็นข้อผิดพลาดที่เกิดจากการพิมพ์ผิดมากกว่าแปลผิด

[๑๑] วิ. ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๗๒๓/๖๔.

[๑๒] ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า “เชิงปฏิเสธ” (negative) และ ”เชิงสนับสนุน” (positive) ในความหมายเดียวกับที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ใช้ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นนี้เพิ่มเติมได้ในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๑๓-๗๑๖.

[๑๓] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

มาก็คือมรรคมีองค์ ๘ นี้ในบางแห่งจัดเป็น “สัมมัตตะ ๘” คือ ความเป็นธรรมที่ถูก ๘ ประการอีกด้วย โดยที่พระพุทธเจ้าทรงจัดสัมมาอาชีวะเข้าในสีลขันธ์[๑๔]

นอกจากนั้น ยังมีพระสูตรหลายพระสูตรที่ชี้ว่า สัมมาอาชีวะจัดเป็นหนึ่งใน “บริขารแห่งสมาธิ” ๗ ประการ คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) พระสูตรดังกล่าว ได้แก่ ชนวนสภสูตร[๑๕] สังคีติสูตร[๑๖] มหาจัตตารีสกสูตร[๑๗] และสมาธิปริกขารสูตร[๑๘]

กล่าวสำหรับนิยามของคำว่า “สัมมาอาชีวะ” ส่วนใหญ่ที่พบในพระสูตรหลายๆ พระสูตรจะเป็นนิยามที่ว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ”[๑๙] แต่ก็ยังมีนิยามอื่นที่แตกต่างไปและให้รายละเอียดของความหมายเพิ่มมากขึ้นอีก ได้แก่ ลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการ “ละมิจฉาอาชีวะ แล้วดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ” ว่า “คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก”[๒๐] น่าสังเกตว่า ข้อความดังกล่าวนี้เป็นข้อความเดียวกันกับ “จูฬศีล” ข้อที่ ๒๔, ๒๕ และ ๒๖[๒๑] ส่วนในมหาจัตตารีสกสูตร ได้

---

[๑๔] ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓. ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในขันธ์สามประการ คือ ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในสีลขันธ์ ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิขันธ์ ๓) สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในปัญญาขันธ์

[๑๕] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔.

[๑๖] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒.

[๑๗] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔.

[๑๘] องฺ. สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๖๙.

[๑๙] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

[๒๐] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

[๒๑] ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๔/๖๖-๖๗. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๒๔. ภิกษุเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัด ๒๕. ภิกษุเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง หรือ ๒๖. ภิกษุเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก”

อธิบายว่ามิจฉาอาชีวะคือ “การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ”[๒๒] ซึ่งตรงกับ “มัชฌิมศีล” ข้อที่ ๑๐[๒๓]

นอกจากนั้นใน “มหาศีล” ล้วนแต่เป็นหลักความประพฤติให้ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาในรูปแบบต่างๆ ๗ ข้อ ได้แก่ ๑) การทำนายทายทักและการทำพิธีต่างๆ[๒๔] ๒) การทำนายลักษณะคน สัตว์ และสิ่งของ[๒๕] ๓) การดูฤกษ์ยามแก่พระราชา[๒๖]

---

[๒๒] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๘.

[๒๓] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๔/๖๙. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๑๐. ภิกษุเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ”

[๒๔] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๕/๖๙-๗๐. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๑. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิด ทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีซัดแกลบบูชาไฟ พิธีซัดรำบูชาไฟ พิธีซัดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติม น้ำมันบูชาไฟ พิธีพ่นเครื่องเซ่นบูชาไฟ พิธีพลีกรรมด้วยเลือด วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ไล่ผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ วิชาว่าด้วยแมงป่อง วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยเสียงนก วิชาว่าด้วยเสียงกา วิชาทายอายุ วิชาป้องกันลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง”

[๒๕] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๖/๗๐. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๒. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายลักษณะแก้วมณี ลักษณะผ้า ลักษณะไม้พลอง ลักษณะศัสตรา ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กชาย ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสภะ ลักษณะโคสามัญ ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะเหี้ย ลักษณะตุ่มหู ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค”

[๒๖] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๗/๗๐. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๓. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ดูฤกษ์ยาตราทัพว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ พระราชาในอาณาจักรจักทรงยกทัพเข้าประชิด พระราชานอกอาณาจักรจักทรงล่าถอย พระราชานอกอาณาจักรจักทรงยกทัพมาประชิด พระราชาในอาณาจักรจักทรงล่าถอย ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร ความปราชัยจักมีแก่พระราชานอกอาณาจักร ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชานอกอาณาจักร ความปราชัยจักมีแก่พระราชาในอาณาจักร พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ พระราชาองค์นี้จักทรงพ่ายแพ้”

๔) การทำนายทางดาราศาสตร์[๒๗] ๕) การทำนายฝนฟ้าอากาศ ภัยโรค ภัยแล้ง การคำนวณต่างๆ[๒๘] ๖) การให้ฤกษ์ การเป็นหมอเวทมนตร์ หมอดู คนทรง[๒๙] ๗) การทำพิธี การเป็นหมอยา หมอผ่าตัด หมอเด็ก[๓๐] กล่าวโดยสรุปก็คือ ในทัศนะของพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีวิตด้วยเดรัจฉานวิชาเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับสถานภาพของภิกษุ

---

[๒๗] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๘/๗๑. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๔. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราสหรือนักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่างจักมีผลอย่างนี้”

[๒๘] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๙/๗๑. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๕. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยการนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์

[๒๙] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๐/๗๑. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๖. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่น ทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ”

[๓๐] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๑/๗๒. ข้อความเต็มในต้นฉบับ คือ “๗. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนตร์ รดน้ำมนตร์ พิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ์ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอตา หมอผ่าตัด หมอรักษาเด็ก (กุมารเวช) การให้สมุนไพรและยา การใส่ยาแล้วล้างออกเมื่อโรคหาย”

ในขณะที่ ทสุตตรสูตรได้แสดงให้เห็นว่าสัมมาอาชีวะกับมิจฉาอาชีวะนั้น เป็นสภาวธรรมที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน กล่าวคือ มิจฉาอาชีวะเป็นอกุศลธรรม ในขณะที่สัมมาอาชีวะเป็นกุศลธรรม ดังนั้นเมื่อสิ่งหนึ่งดำรงอยู่ อีกสิ่งหนึ่งจึงไม่อาจดำรงอยู่ได้ ดังข้อความที่ว่า

> มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ของผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย[๓๑]

ที่สำคัญ ยังมีข้อมูลที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ในพระสุตตันตปิฎกมีการแยกสัมมาอาชีวะออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค

> สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ เป็นอย่างไร
> คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ
> นี้เป็นสัมมาอาชีวะ ที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

> สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค
> เป็นอย่างไร
> คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ
> ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค
> เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ
> เป็นองค์แห่งมรรค[๓๒]

สัมมาอาชีวะในระดับที่ ๒ อาจเรียกอีกอย่างว่า “สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ”[๓๓] อีกด้วย โดยจัดว่าเป็น ๑ ใน “อเสขธรรม ๑๐” ซึ่งได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ ๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ ๓.สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ ๔.สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ ๕. สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ ๖. สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ ๗. สัมมาสติที่เป็นอเสขะ

---

[๓๑] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๖.

[๓๒] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙ -๑๘๐.

[๓๓] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๔, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๒/๒๕๗.

๘. สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ ๙. สัมมาญาณะที่เป็นอเสขะ ๑๐. สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ[๓๔] ซึ่งอเสขธรรม ๑๐ นี้ยังจัดว่าเป็นธรรม ๑๐ ประการที่ควรทำให้แจ้ง[๓๕] และภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการนี้ถือว่า “เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก”[๓๖] และ “เป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้”[๓๗]

นอกจากนั้น ยังมีคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะในระดับนี้ว่ามีลักษณะที่เรียกว่า “โวทานจริยา”[๓๘] ซึ่งแปลว่า “ความประพฤติที่ผ่องแผ้วหรือบริสุทธิ์” เนื่องจาก “สัมมาอาชีวะที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด”[๓๙] สรุปได้ว่าสัมมาอาชีวะเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีการเลี้ยงชีพผิด[๔๐] และเป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้มีการเลี้ยงชีพผิด[๔๑] ดังข้อความที่พระสารีบุตรแสดงแก่อนาถปิณฑิกเศรษฐี เมื่อครั้งที่ป่วยหนัก อาการไข้และทุกขเวทนากำลังกำเริบว่า

> ประกอบด้วยมิจฉาอาชีวะเช่นใด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มิจฉาอาชีวะเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน เพราะท่านมีสัมมาอาชีวะ ก็เมื่อท่านพิจารณาเห็นสัมมาอาชีวะ นั้นว่ามีอยู่ในตน เวทนาก็จะสงบระงับไปโดยพลัน[๔๒]

ด้วยเหตุดังกล่าว สัมมาอาชีวะจึงเป็นคุณสมบัติของ “สัตบุรุษ”[๔๓] คือ บุคคลที่ประกอบด้วยสัมมัตตะ ๘ และ “สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ”[๔๔] คือบุคคลที่ประกอบด้วยสัมมัตตะ

---

[๓๔] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕.

[๓๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๗.

[๓๖] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓-๑๖๔.

[๓๗] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖๘/๓๑๖-๓๑๗.

[๓๘] ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๔๐๑, ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๒/๒๒.

[๓๙] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๗, ๑๙/๗/๑๐.

[๔๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๖.

[๔๑] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๙.

[๔๒] สำ.ม.. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๘.

[๔๓] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕-๒๖/๒๗.

[๔๔] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕-๒๖/๒๗. สัมมัตตะ ๑๐ มีเพิ่มขึ้นจากสัมมัตตะ ๘ อีก ๒ ประการ ได้แก่ มีสัมมาญาณะ (รู้ชอบ) และมีสัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ)

๑๐ พระอุบาลีเถระจึงได้กล่าวสอนภิกษุที่ออกบวชใหม่ว่า “พึงคบกัลยาณมิตรผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่เกียจคร้าน”[๔๕]

นอกจากนั้น มีข้อความในหลายพระสูตรที่แสดงให้เห็นถึงผลของการละมิจฉาอาชีวะและดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ ดังเช่นข้อความในลักขณสูตร ต่อไปนี้

> ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระทนต์เรียบเสมอกัน (๒) มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม[๔๖]

และข้อความว่า

> มหาบุรุษนั้นทรงละมิจฉาอาชีวะ ดำรงพระชนม์อยู่ด้วยสัมมาอาชีวะอันสะอาดเป็นธรรม ทรงกำจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทรงประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นสุขแก่คนหมู่มาก เสวยสิ่งที่มีผลเป็นสุขที่สัตบุรุษผู้มีปัญญาละเอียด ผู้ฉลาดสรรเสริญแล้ว เป็นผู้เสมอกับเทพผู้ประเสริฐในเมืองไตรทิพย์ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยความยินดีและความเพลิดเพลินอภิรมย์อยู่ในสวรรค์ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้น ได้ภพที่เป็นมนุษย์ทรงได้รับผลวิบากแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว คือ มีพระทนต์เรียบ เสมอ สะอาด ขาวผ่อง ด้วยวิบากแห่งกรรมที่เหลือ[๔๗]

ในขณะเดียวกันมีอีกหลายพระสูตรที่แสดงผลของการดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะ เช่น ตาลปุตตสูตร[๔๘] ที่กล่าวถึง ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อ “ตาลบุตร” ได้เข้าไปทูลถาม

---

[๔๕] ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๙/๓๗๙.

[๔๖] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

[๔๗] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๗.

[๔๘] สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕-๓๙๗.

พระพุทธเจ้าตามที่ได้ยินมาจากอาจารย์สืบทอดกันมาว่า “นักฟ้อนรำที่นักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อ “ปหาสะ”” พระพุทธองค์ทรงมีความเห็นอย่างไร ตรัสตอบว่า นักฟ้อนรำที่ทำให้ผู้ชมเกิดราคะ โทสะ โมหะ ทำให้ทั้งตนเองและผู้อื่นมัวเมาประมาท หลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อ “ปหาสะ” ส่วนผู้ที่เข้าใจว่านักฟ้อนรำหากตายไปแล้วจะได้ไปอยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อ“ปหาสะ” ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งมีคติหนึ่งในสองอย่างคือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน

ประเด็นที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก คือประเด็นที่ว่าสัมมาอาชีวะหรืออาชีวะบริสุทธิ์เป็นอุดมคติที่ภิกษุและภิกษุณีพึงยึดถือและปฏิบัติตลอดช่วงชีวิตแห่งพรหมจรรย์ ดังพุทธดำรัสในสามัญญผลสูตร[๔๙] และสุภสูตร[๕๐] ต่อไปนี้

> เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยมารยาทและโคจร (การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล **มีอาชีวะบริสุทธิ์** สมบูรณ์ด้วยศีล คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ (และ) เป็นผู้สันโดษ

พุทธดำรัสที่ยกมาข้างต้นนี้ เป็นข้อความที่บรรยายให้เห็นถึงคุณสมบัติที่พึงปรารถนาของภิกษุตามพุทธประสงค์ได้อย่างชัดเจน กล่าวให้ชัดขึ้นก็คือ สำหรับผู้ที่ดำเนินชีวิตในรูปแบบภิกษุของพระพุทธศาสนา สิ่งที่สำคัญมากที่สุดประการหนึ่งซึ่งจะขาดเสียมิได้ ได้แก่ การดำรงเลี้ยงชีวิตอย่างบริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน อันหมายถึงการมีสัมมาอาชีวะนั่นเอง

กล่าวสำหรับคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน มีคำสอนซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะที่ค่อนข้างชัดคือ คำสอนเรื่อง “อกรณียวณิชชา” หมายถึง การค้าขายที่ไม่ควรทำ ๕ ประการ ซึ่งประกอบด้วย (๑) การค้าขายศัสตราวุธ (๒) การค้าขายสัตว์ (๓) การค้าขายเนื้อ (๔) การค้าขายของมึนเมา (๕) การค้าขายยาพิษ[๕๑] จะเห็นได้ว่า ในกรณีนี้ เป็นการระบุโดยตรงไปที่ตัวอาชีพเลยว่าเป็นอาชีพที่ควรละเว้น แต่อย่างไรก็ตาม ไม่พึงเข้าใจว่ามิจฉาอาชีวะมีเพียง ๕ อาชีพ

---

[๔๙] ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕.

[๕๐] ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๐/๑๙๙.

[๕๑] องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

ข้างต้นนี้เท่านั้น เนื่องจากยังมีอาชีพอื่นๆ ที่เป็นมิจฉาอาชีวะสำหรับฆราวาสอยู่อีก ยกตัวอย่าง เช่น อาชีพนักฟ้อนรำดังที่ปรากฏในตาลปุตตสูตรที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนก่อนหน้านี้[๕๒]

จากที่อภิปรายมาอาจสรุปได้ว่า สัมมาอาชีวะตามนัยในพระสุตตันตปิฎกยังคงมีลักษณะเป็นการแสดงสัมมาอาชีวะในเชิงปฏิเสธ (negative) เช่นเดียวกับในพระวินัยปิฎก กล่าวคือแสดงว่าสัมมาอาชีวะหมายถึงการไม่เลี้ยงชีพด้วยอาชีพหรือวิธีการที่ผิดศีลธรรม เช่น การฆ่า การหลอกลวง และวิธีการที่ไม่เหมาะสมต่อสถานภาพที่เป็นอยู่โดยเฉพาะความเป็นบรรพชิตมีการเลี้ยงชีพด้วยการเป็นหมอหรือการทาย เป็นต้น รวมทั้งอาชีพที่ทำให้เกิดกิเลสและให้โทษแก่ตนเองและผู้อื่น เช่น อาชีพนักฟ้อนที่ทำให้คนเกิดราคะ โทสะ และโมหะ ทั้งนี้เมื่อมองในทางตรงกันข้ามก็อาจกล่าวได้ว่าสัมมาอาชีวะในเชิงสนับสนุน (positive) จึงได้แก่การเลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่ไม่ผิดศีลธรรม ใช้วิธีการที่ซื่อสัตย์และเหมาะสมกับสถานภาพของตนนั่นเอง

๒.๓ สัมมาอาชีวะในพระอภิธรรมปิฎก

สิ่งที่ไม่แตกต่างไปจาก ๒ ปิฎกแรก ก็คือ ในพระอภิธรรมปิฎกก็มีการกล่าวถึงสัมมาอาชีวะในฐานะที่เป็น ๑ ใน “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ” (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เช่นกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่แตกต่างไปอย่างสำคัญก็คือ คำอธิบายทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาในคัมภีร์วิภังค์ระบุชัดว่าการเกิดขึ้นของสัมมาอาชีวะซึ่งเป็น ๑ ในมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นการเกิดขึ้นในระดับโลกุตตระ ดังข้อความต่อไปนี้

> ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน
> ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้น[๕๓]

จากนั้น ได้ให้คำจำกัดความของสัมมาอาชีวะ เอาไว้ว่า

---

[๕๒] โปรดดู หน้า ๑๐

[๕๓] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉาอาชีวะ/มิจฉาชีพ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งมิจฉาอาชีวะ/มิจฉาชีพ) สัมมาอาชีวะ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ[๕๔]

ส่วนคำจำกัดความของสัมมาอาชีวะ ในคัมภีร์ธัมมสังคณี มีข้อความที่แตกต่างไปเล็กน้อย ดังนี้

สัมมาอาชีวะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน

ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสัมมาอาชีวะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น[๕๕]

ด้วยเหตุที่สัมมาอาชีวะเกิดขึ้นในโลกุตตรจิตของพระโยคาวจรผู้บรรลุปฐมฌานดังที่กล่าวมา สัมมาอาชีวะจึงจัดอยู่ในกลุ่มสังขารขันธ์[๕๖] ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่เป็นกุศล ดังข้อความต่อไปนี้

สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคลเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานเป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ **สัมมาอาชีวะ** สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อัพยาบาท สัมมาทิฏฐิ หิริโอตตัปปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา

---

[๕๔] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๕ และ ๓๕/๔๙๒/๓๗๔.

[๕๕] อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔.

[๕๖] อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๓๘/๑๐๑.

สติ สัมปชัญญะ สมถะ วิปัสสนา ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล[๕๗]

น่าสนใจว่า สิ่งที่พระอภิธรรมปิฎกแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนก็คือ การเน้นย้ำถึงความเป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้นในระดับจิตของสัมมาอาชีวะ ประเด็นนี้เป็นข้อแตกต่างจากข้อมูลที่พบใน ๒ ปิฎกแรกซึ่งลักษณะของสัมมาอาชีวะมุ่งเน้นไปที่การแสดงออกเป็นพฤติกรรมภายนอก อย่างไรก็ตาม แม้จะพบว่าในพระอภิธรรมปิฎกมีการกล่าวถึงมิจฉาอาชีวะในเชิงที่เป็นพฤติกรรมภายนอกอยู่เช่นเดียวกัน แต่ก็เป็นการกล่าวถึงในหมวดที่เรียกว่า “สุตตันตภาชนีย์” คือการแจกแจงตามแนวพระสูตรอยู่นั่นเอง

การกล่าวถึงมิจฉาอาชีวะที่ว่านั้น เป็นตอนที่อธิบายว่า มิจฉาอาชีวะจัดว่าเป็น “อนาจาระ”[๕๘] ของภิกษุ ดังข้อความต่อไปนี้

> ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารัก การพูดทีเล่นทีจริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วย **มิจฉาอาชีวะ**อย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อนาจาระ[๕๙]

เมื่อพิจารณาหลักฐานในพระอภิธรรมปิฎกแล้ว พบว่ามีการแสดงนัยของสัมมาอาชีวะในเชิงลบทำนองเดียวกับในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เพียงแต่มีความแตกต่างตรงที่พระอภิธรรมปิฎกเน้นแสดงสัมมาอาชีวะในระดับจิตใจ ไม่ใช่ในระดับพฤติกรรมเหมือนกับอีก ๒ ปิฎกแรก

---

[๕๗] อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๒๗๗/๘๙-๙๐; ตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย

[๕๘] พระพรหมคุณาภรณ์อธิบายว่า “อนาจาร” หมายถึง ความประพฤติไม่ดีไม่งามไม่เหมาะแก่บรรพชิต แยกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑.การเล่นต่างๆ เช่น เล่นอย่างเด็ก ๒. การร้อยดอกไม้ ๓. การเรียนเดรัจฉานวิชา เช่น ทายหวย ทำเสน่ห์ โปรดดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๗๘.

[๕๙] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๘.

๒.๔ สรุป

จากที่ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะมาทั้งหมด ทำให้มองเห็นภูมิทัศน์ของคำสอนเรื่องนี้ตามที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกได้ชัดเจนพอสมควร กล่าวคือ สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกถูกแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ โลกียะกับโลกุตระ และมีขอบข่ายครอบคลุมตั้งแต่พฤติกรรมทางกาย วาจา ไปจนถึงเป็นระดับจิตใจ เมื่อประกอบกันเข้ากับข้อมูลที่ชี้ว่าสัมมาอาชีวะเป็นส่วนประกอบหนึ่งของมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นหลักธรรมสำคัญซึ่งถูกกล่าวถึงอยู่เสมออย่างกระจายทั่วทั้ง ๓ ปิฎก ก็ยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของสัมมาอาชีวะตามไปด้วย โดยเนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของภิกษุ/ภิกษุณีในพระวินัยปิฎกเป็นสิ่งที่แสดงให้ตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยคิดว่าการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในปิฎกทั้ง ๓ ยังคงเป็นสิ่งที่จำเป็น เนื่องจากไม่เพียงจะช่วยทำให้เข้าใจคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะได้ดีขึ้นแล้ว ในอีกทางหนึ่งสามารถสร้างความเข้าใจในคำสอนเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนหลักการโดยรวมของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอการวิเคราะห์ดังที่กล่าวมาในบทถัดไป

บทที่ ๓

ภาพรวมของสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก

สำหรับบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะซึ่งปรากฏในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกที่ได้จากบทที่ ๒ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งหมด โดยที่การวิเคราะห์ความเชื่อมโยงดังกล่าวอาจอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นรอง เช่น อรรถกถา ฎีกา หรือคัมภีร์อื่นๆ รวมทั้งคำอธิบายหรือการตีความของนักปราชญ์ ผู้รู้ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาตามสมควร เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องสัมมาอาชีวะให้มากที่สุด โดยผู้วิจัยจะแบ่งหัวข้อในบทนี้ออกเป็น ๒ หัวข้อ ได้แก่ นิยามของสัมมาอาชีวะ และความสำคัญของสัมมาอาชีวะ

๓.๑ นิยามของสัมมาอาชีวะ

ข้อมูลที่ได้ในบทที่ ๒ ทำให้เห็นว่า นิยามของสัมมาอาชีวะที่พบบ่อยครั้งที่สุดได้แก่ “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ”[๑] ซึ่งในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตรอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า

> คำว่า **มิจฉาอาชีวะ** ได้แก่กายทุจริตและวจีทุจริตที่เป็นไปเพื่อต้องการของเคี้ยวของกินเป็นต้น. คำว่า **ละ** คือเว้น. คำว่า **ด้วยสัมมาอาชีวะ** คือด้วยอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ. คำว่า **สำเร็จชีวิต** คือดำเนินการเลี้ยงชีพ[๒]

จากคำอธิบายของอรรถกถาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ามิจฉาอาชีวะหมายถึงการหาเลี้ยงชีวิตที่เป็นไปด้วยกายทุจริต ๓ ซึ่งได้แก่ (๑) ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) และวจีทุจริต ๔ ซึ่งได้แก่ (๑) มุสาวาท

---

[๑] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

[๒] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๖๒. ตัวเน้นเป็นไปตามต้นฉบับ

(พูดเท็จ) (๒) ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) (๓) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)[๓] น่าจะใช้เป็นข้อสรุปของมิจฉาอาชีวะได้ในระดับหนึ่ง ดังจะเห็นว่ามิจฉาอาชีวะต่าง ๆ ในลักขณสูตรที่ว่า “คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก”[๔] ล้วนแต่จัดลงในกายทุจริตและวจีทุจริตได้ทั้งสิ้น สำหรับข้อความที่ว่า “เพื่อต้องการของเคี้ยวของกิน เป็นต้น” หมายถึงเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีความหมายรวมไปถึงปัจจัย ๔ อีก ๓ ประการที่เหลือ คือ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องอุปโภคและบริโภคทั้งหลายนั่นเอง และย่อมหมายรวมถึงสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยนกับปัจจัย ๔ นั่นคือเงินและสิ่งที่ใช้แทนเงินด้วยเช่นกัน

ส่วนที่ในมหาจัตตารีสกสูตร ได้อธิบายว่ามิจฉาอาชีวะคือ “การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ”[๕] ซึ่งเป็นการหาเลี้ยงชีวิตที่เป็นไปด้วยวจีทุจริตเท่านั้น น่าจะเป็นเพราะว่าพระสูตรนี้เป็นคำอธิบายในบริบทของพระภิกษุ ซึ่งกายทุจริตได้ถูกงดเว้นไปโดยปริยายอยู่แล้ว โดยเฉพาะอทินนาทานและกาเมสุมิจฉาจาร ซึ่งในพระวินัยระบุอยู่ว่าหากผู้ใดกระทำผิดตามที่กำหนดไว้ย่อมขาดจากความเป็นภิกษุโดยทันที ดังนั้นในพระสูตรนี้ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงกายทุจริต ๓ อีก ถือได้ว่าไม่ได้มีความขัดแย้งกับคำอธิบายในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร ข้างต้นแต่อย่างใด สรุปว่าคำอธิบายในอรรถกถาดังกล่าวค่อนข้างมีความชัดเจนและสมบูรณ์พอสมควรในการวินิจฉัยว่ามิจฉาอาชีวะมีลักษณะอย่างไร นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นด้วยว่า คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะนี้ไม่ได้เป็นคำสอนสำหรับนักบวชเท่านั้นอย่างที่มีบางคนเข้าใจอีกด้วย

น่าสนใจว่า ในจุนทสูตร[๖] มีการระบุว่า “ความสะอาดในอริยวินัย” หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังนั้น กายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ จึงถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ความไม่สะอาดทางกาย ๓ และความไม่สะอาดทางวาจา ๔” ในขณะที่กายสุจริต ๓ และวจีสุจริต ๔ ก็คือ “ความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง ความสะอาดทางวาจา ๔” สิ่งนี้ย่อมแสดงให้เห็นต่อไปอีกด้วยว่า

---

[๓] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๕-๒๕๖, ม.อุ.อ. ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ. ๒/๓/๗๙.

[๔] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

[๕] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๘.

[๖] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔.

หากกล่าวโดยสาระแล้ว สัมมาอาชีวะจึงประกอบด้วยความสะอาดทางกายและวาจานั่นเอง สอดคล้องกันกับคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ในวิสุทธิมรรคที่ว่า “สัมมาอาชีวะนั้นมีความสะอาด (แห่งอาชีวะ) เป็นลักษณะ มีอันยังอาชีวะที่ชอบธรรมให้เป็นไปเป็นกิจ มีการละมิจฉาอาชีวะเสียได้เป็นผล”[๗]

อรรถาธิบายจากจุนทสูตรยังสามารถเชื่อมโยงกันได้เป็นอย่างดีกับคำอธิบายว่าสัมมาอาชีวะมีลักษณะที่เรียกว่า “โวทานจริยา”[๘] (ความประพฤติที่ผ่องแผ้วหรือบริสุทธิ์) คำว่า “ผ่องแผ้ว” หรือ “บริสุทธิ์” ในที่นี้ย่อมหมายถึงปราศจากอาสวะคือกิเลสทั้งปวง ซึ่งการมองในแง่นี้เองที่มักจะทำให้มีผู้เห็นว่าเมื่อเป็นเช่นนี้คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาจึงเป็นคำสอนที่เป็นอุดมคติ (ideal) จนเกินไป ไม่มีทางนำมาปฏิบัติได้จริงเพราะอาชีพทุกอาชีพของปุถุชนไม่มีทางเป็นสัมมาอาชีวะได้ อันที่จริงสำหรับประเด็นนี้ หากดูจากการแบ่งสัมมาอาชีวะเป็น ๒ ระดับดังกล่าว ที่อาจเรียกง่ายๆ ว่าระดับโลกียะกับโลกุตตระ ก็คงจะได้คำตอบแล้วว่าอาชีพของปุถุชนก็มีทางที่จะเป็นสัมมาอาชีวะระดับโลกียะได้เช่นกัน และผู้วิจัยก็เห็นว่าสัมมาอาชีวะทั้ง ๒ ระดับนี้มีความเชื่อมโยงกันอยู่ กล่าวคือสัมมาอาชีวะระดับโลกียะคือทางดำเนินไปสู่สัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระ เราสามารถใช้สัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระเพื่อเป็น “ตัวแบบ” (model) สำหรับเป็นเป้าหมายในการปฏิบัติของปุถุชน โดยนำลักษณะหรือสารัตถะสำคัญของสัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระ ซึ่งได้แก่ “โวทานจริยา” นั้น มาใช้เป็น “หลักคิด” สำหรับให้บุคคลยึดถือไว้ในการประพฤติ ปฏิบัติ หาเลี้ยงชีวิต เพราะเมื่อลดระดับลงมาเป็นสัมมาอาชีวะระดับโลกียะก็ไม่ได้ขัดแย้งกัน เนื่องจากคำว่า “โวทาน” สามารถแปลอีกอย่างว่า “การชำระ”[๙] อีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้สัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาจึงมีสารัตถะสำคัญอยู่ที่การ “เลี้ยงชีวิต” โดยมี “การชำระ”ขัดเกลากิเลสให้เบาบางลงเรื่อยๆ จนกว่าจะ “บริสุทธิ์” และ “ผ่องแผ้ว” ในที่สุดนั่นเอง

มีข้อสังเกตประการหนึ่ง ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวเนื่องมาจากนิยามของสัมมาอาชีวะ ๒ ระดับ กล่าวคือนิยามของสัมมาอาชีวะระดับโลกียะ (ซึ่งก็คือนิยามที่ปรากฏในพระสูตรส่วนใหญ่)นั้นจะแตกต่างจากนิยามของสัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระ (ซึ่งก็คือนิยามที่ปรากฏในพระ

---

[๗] วิสุทฺธิ. (ไทย) ๕๖๒/๘๒๘.

[๘] ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๔๐๑, ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๒/๒๒.

[๙] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ศัพท์วิเคราะห์** (กรุงเทพมหานคร: เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๓๙.

อภิธรรม)อย่างมีนัยสำคัญ ตรงที่ว่าสัมมาอาชีวะระดับโลกียะต้องเป็นการละมิจฉาอาชีวะแล้วต้องเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะด้วยจึงจะครบสมบูรณ์แบบ ในขณะที่สัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระนั้นเพียงแค่ละมิจฉาอาชีวะก็ถือว่าเป็นสัมมาอาชีวะโดยสมบูรณ์แล้ว ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการมองข้ามข้อแตกต่างที่มีนัยสำคัญนี้ อาจทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะไป เนื่องจากบางท่านเห็นว่าสัมมาอาชีวะระดับโลกียะก็คือการละมิจฉาอาชีวะเท่านั้น[๑๐]เหมือนกับในระดับโลกุตตระ ซึ่งหากเราลองพิจารณาคำนิยามที่แตกต่างกันของสัมมาอาชีวะ ๒ ระดับประกอบเข้ากับลักษณะของสัมมาอาชีวะที่กล่าวมาคือโวทานจริยา จะพบว่าสำหรับสัมมาอาชีวะระดับโลกียะซึ่งเป็นเรื่องของพฤติกรรมหรือความประพฤติที่เกี่ยวกับการหาเลี้ยงชีวิตที่ปรากฏให้เห็นภายนอกนั้น หากบุคคลเพียงแค่ละมิจฉาอาชีวะเท่านั้น โดยไม่มีการประกอบอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีวะอีก ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นไม่ได้มีการพยายามชำระกิเลสเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว กล่าวง่ายๆ ก็คือ เป็นเพียงการละอกุศลธรรมจากการประกอบมิจฉาอาชีวะ ไม่ได้ขวนขวายสร้างกุศลธรรมด้วยการประกอบสัมมาอาชีวะ ดังที่ในทสุตตรสูตรได้แสดงไว้ว่า

> มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ของผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเสื่อมไป คือบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย[๑๑]

ด้วยเหตุนี้คำนิยามของสัมมาอาชีวะระดับโลกียะจึงเป็นไปตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายว่า “เป็นลักษณะทั่วไปของคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มักใช้คำสอนควบคู่ทั้งคำปฏิเสธ (negative) และคำสนับสนุน (positive) ไปพร้อมๆ กัน ตามหลัก ‘เว้นชั่ว บำเพ็ญดี’ เมื่อถือการเว้นชั่วเป็นจุดเริ่มต้นแล้วก็ขยายความในภาคบำเพ็ญดีออกได้เรื่อยไป”[๑๒] ในขณะที่สัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการประกอบสัมมาอาชีวะอีก ทั้งนี้เนื่องจาก “มุ่งเอาเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะที่

---

[๑๐] สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **พระโอวาทธรรมบรรยายเล่ม ๑** พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๗. และ ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, “สัมมาอาชีวะเพื่อโลกธุรกิจยุคใหม่,” **สารนิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ก.

[๑๑] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๖.

[๑๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๑๓.

เกิดขึ้นในขณะเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน”[๑๓] ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายในจิตใจคือโลกุตตรกุศลจิต ดังที่คัมภีร์ ธัมมสังคณีได้กล่าวไว้นั่นเอง และเพราะเหตุนี้จึงมีการจัดว่าสัมมาอาชีวะเป็นวิรตีเจตสิกคือเจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น ที่มีชื่อว่า “มิจฉาชีววิรติ” (การงดเว้นจากมิจฉาชีพ)[๑๔] ซึ่งเป็นโสภณเจตสิก (เจตสิกฝ่ายดีงาม) ด้วย[๑๕]

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น มีความสอดคล้องกับที่คัมภีร์ปรมัตถทีปนีได้มีการแบ่งสัมมาอาชีวะออกเป็น ๒ ประการ ได้แก่

> วิริยะสัมมาอาชีวะ คือ ความเพียรที่เรียกว่ากำลังบากบั่นของบุคคลผู้เลี้ยงชีพ กระทำกสิกรรมเป็นต้น หรือเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น อันไม่มีโทษเสมอ
>
> วิรตีสัมมาอาชีวะ คือ ความเป็นไปแห่งจิตด้วยอาการงดเว้นจากบาปของบุคคลผู้เพ่งความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพแล้วกำจัดกายทุจริตและวจีทุจริตซึ่งทำให้อาชีวศีลวิบัติไป[๑๖]

จากการแบ่งประเภทดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่าวิริยะสัมมาอาชีวะจัดได้ว่าเป็นสัมมาอาชีวะระดับโลกียะ ในขณะที่วิรตีสัมมาอาชีวะ ได้แก่ สัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระนั่นเอง สำหรับความหมายของวิริยะสัมมาอาชีวะ ซึ่งกล่าวถึงความเพียรพยายามนี้ นอกจากจะสอดคล้องกับ “โวทานจริยา” ในระดับโลกียะ คือ การชำระกิเลสที่ต้องอาศัยความเพียรพยายามเป็นที่ตั้งแล้ว ผู้วิจัยคิดว่ายังทำให้เราเห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างสัมมาอาชีวะกับองค์มรรคอีกองค์หนึ่ง คือ สัมมาวายามะ และแสดงให้เห็นต่อไปว่าสัมมาอาชีวะต้องมีการทำงานร่วมกับมรรคมีองค์ ๘ องค์อื่นๆ อีกด้วย ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

---

[๑๓] วัชระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐๑.

[๑๔] พระพุทธทัตตเถระ, **อภิธัมมาวตาร**, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวงศ์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗.

[๑๕] พิทูร มลิวัลย์, **สภาวธรรมพื้นฐาน ตอน ๒** (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

[๑๖] **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๖. ทั้งนี้มีคำอธิบายวีรติเพิ่มเติมอีกว่า “ในบรรดาวิรตีเหล่านี้ แม้วิรตีหนึ่ง ๆ ก็มี ๓ อย่าง โดยจำแนกตามสัมปัตตวิรตี (งดเว้นอารมณ์ที่มาถึง) สมาทานวิรตี (งดเว้นด้วยการสมาทาน) และสมุจเฉทวิรตี (งดเว้นโดยเด็ดขาด)”

ยังมีอีกประเด็นหนึ่งซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าควรนำมาอภิปรายเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะ ประเด็นนี้เกี่ยวเนื่องมาจากการที่นิยามของสัมมาอาชีวะไปเกี่ยวข้องกับกายทุจริตและวจีทุจริต ซึ่งกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ นั้นเป็นคำจำกัดความของสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจาตามลำดับ[๑๗] และเพราะเหตุนี้เองทำให้มีทัศนะที่ผิดเกิดขึ้น ดังเช่นทัศนะของศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย ที่มองว่า

> สัมมาอาชีวะมีความหมายถึงการละเว้นมิจฉาชีพ คือการประกอบการงานที่บริสุทธิ์ทั้งทางกายและวาจา ละเว้นกายทุจริต ๓ อันหมายถึงสัมมากัมมันตะหรือการกระทำที่ถูกต้อง และวจีทุจริต ๔ อันหมายถึงสัมมาวาจา ดังนั้น**สัมมาอาชีวะจึงครอบคลุมสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจาไว้ทั้งหมด**[๑๘]

อันที่จริงทัศนะดังกล่าวนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้น หากศักดิ์ชัยจะได้ดูคำอธิบายในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะที่กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ก็วิรัติ (หมายถึง สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) ที่แน่นอน ได้ในโลกุตตรจิตทั้ง ๘ โดยส่วนเดียวแท้ แม้โดยประการทั้งปวงฯ **แต่บรรดาโลกิยจิต เฉพาะในกามาวจรกุศลจิตเท่านั้น วิรัติทั้ง ๓ ย่อมปรากฏมีเป็นอย่าง ๆ ในกาลบางคราวฯ**”[๑๙] ซึ่งเมื่อพิจารณานิยามที่ปรากฏในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตรให้ดีแล้วก็จะพบว่าเงื่อนไขสำคัญที่แยกสัมมาอาชีวะออกจากสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจา นั่นคือในกรณีของสัมมาอาชีวะต้องเป็นการงดเว้นกายทุจริตและวจีทุจริตที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพเท่านั้น หากไม่ได้เกี่ยวข้องการประกอบอาชีพก็จัดว่าเป็นสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจาตามลำดับ ดังที่พิทูร มลิวัลย์อธิบายเรื่องนี้ว่า

> วิรติเจตสิก ๓ ดวง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ นั้น เมื่อประกอบกับ

---

[๑๗] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖

[๑๘] ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, “สัมมาอาชีวะเพื่อโลกธุรกิจยุคใหม่,” หน้า ก. ตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย

[๑๙] **อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินี ฉบับแปลเป็นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๓. ตัวสะกดเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนคำในวงเล็บและตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย อนึ่ง **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๖-๒๗. แปลข้อความเดียวกันไว้ดังนี้ “วีรตีเจตสิก ๓ ดวงย่อมเกิดแน่นอนพร้อมกันในโลกุตตรจิตทั้ง ๘ โดยประการทั้งปวง แต่ในบรรดาโลกุตตรจิต มีเฉพาะในกามาวจรกุศลจิตที่วีรตีเจตสิก ๓ ดวงย่อมปรากฏบางคราวเป็นอย่าง ๆ” และอธิบายเพิ่มเติมว่า “วีรตีเจตสิก ๓ อย่างคือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ แต่ละอย่างนี้จะปรากฏแยกกัน ไม่ปรากฏแก่จิตเดียวกัน และปรากฏแก่กามาวจรกุศลจิตเพียงบางคราวเท่านั้น มิใช่ปรากฏแก่กามาวจรกุศลจิตทุกครั้งทุกดวง”

มหากุศลจิตซึ่งเป็นโลกิยจิตก็จะเป็นชนิดนานากทาจิเจตสิก คือประกอบกับจิตได้เป็นบางครั้งบางคราว และประกอบทีละดวง ไม่พร้อมกัน เช่นเวลาที่มีจิตคิดงดเว้นจากวจีทุจริตที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ เวลานั้นสัมมาวาจาก็เกิดขึ้นประกอบกับกุศลจิตนั้น แต่สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะหาได้เกิดขึ้นประกอบกับจิตในขณะนั้นไม่ เวลาที่มีจิตคิดงดเว้นจากกายทุจริตที่เกี่ยวกับอาชีพ เวลานั้นสัมมาอาชีวะก็เกิดขึ้นประกอบกับกุศลจิตนั้น แต่สัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะหาเกิดขึ้นประกอบกับจิตในขณะนั้นไม่[๒๐]

นอกจากนี้ทัศนะดังกล่าวจะสร้างยุ่งยากมากไปกว่านั้นก็คือ ศักดิ์ชัยต้องหาคำอธิบายมาให้ได้ว่า หากสัมมาอาชีวะครอบคลุมเอาทั้งสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจาไว้หมดแล้วอย่างที่เขาคิดจริง แล้วเพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงแยกองค์มรรคทั้ง ๓ นี้ออกจากกัน กล่าวอีกอย่างคือทำไมพระองค์จึงทรงสอนมรรคมีองค์ ๘ ไม่ใช่มรรคมีองค์ ๖ ตามความเห็นของศักดิ์ชัย ทัศนะที่ผิดอีกทัศนะหนึ่งที่เกิดจากสาเหตุเดียวกับทัศนะของศักดิ์ชัย แต่เป็นไปในทางกลับกัน นั่นคือทัศนะที่เห็นว่าสัมมากัมมันตะและสัมมาวาจาครอบคลุมสัมมาอาชีวะไว้ทั้งหมด ก็สามารถหักล้างด้วยเหตุผลเดียวกัน และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนขอยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรมแต่จะเป็นการยกตัวอย่างในทางกลับกันคือเป็นด้านมิจฉาอาชีวะไม่ใช่ด้านสัมมาอาชีวะ เช่น กรณีของนายแพทย์วิสุทธิ์ บุญเกษมสันติ ซึ่งทำฆาตกรรมภรรยาคือแพทย์หญิงผัสพร เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๔[๒๑] กรณีนี้ถือว่าเป็นมิจฉากัมมันตะเพราะทำกายทุจริตคือปาณาติบาต (ฆ่าคนตาย) ไม่ใช่มิจฉาอาชีวะ เพราะกายทุจริตในกรณีนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อการเลี้ยงชีวิต คือ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเป็นแพทย์ของนายแพทย์วิสุทธิ์ แต่หากมีแพทย์คนหนึ่งรับจ้างทำแท้ง ซึ่งเป็นการทำกายทุจริตคือปาณาติบาตเหมือนกัน แต่กรณีนี้ถือว่าเป็นมิจฉาอาชีวะไม่ใช่มิจฉากัมมันตะ เพราะเป็นกายทุจริตที่เป็นไปเพื่อการเลี้ยงชีวิตโดยตรง คือเป็นการใช้อาชีพแพทย์ของตนเองทำกายทุจริต

๓.๒ ความสำคัญของสัมมาอาชีวะ

หัวข้อที่น่าสนใจและควรนำมาพิจารณาต่อไป ได้แก่ ความสำคัญของสัมมาอาชีวะจากที่กล่าวมาทั้งหมด คงจะพอทำให้เห็นได้ว่า สัมมาอาชีวะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นองค์

---

[๒๐] พิทูร มลิวัลย์, **สภาวธรรมพื้นฐาน ตอน ๒**, หน้า ๑๘.

[๒๑] ดูรายละเอียดเกี่ยวกับคดีนี้ที่ http://www.oknation.net/blog/print.php?id=81760

แห่งมรรค ซึ่งกล่าวอย่างเจาะจงลงไปอีกได้ว่าเป็นองค์แห่งมรรคในกลุ่มศีล ลักษณะสำคัญของสัมมาอาชีวะจึงมีลักษณะร่วมกันกับศีล ดังนั้นในเบื้องต้นนี้จะต้องทำความเข้าใจลักษณะของศีลเสียก่อน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นนี้เอาไว้เป็นอย่างดี ท่านได้แยกระดับของความหมายของศีล ออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ศีลระดับธรรม และศีลระดับวินัย โดยที่ศีลระดับธรรมเป็นข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติ ผลของการรักษาศีลหรือการละเมิดศีลระดับธรรมนี้จะเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือตามกฎแห่งกรรม ส่วนศีลระดับวินัยเป็นแบบแผน ข้อบังคับที่กำหนดขึ้นเพื่อควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคม ผลของการละเมิดศีลในระดับวินัย จะมีความผิดหรือได้รับโทษตามที่สังคมนั้นตกลงกันหรือตั้งเอาไว้[๒๒]

ผู้วิจัยเห็นว่าอรรถาธิบายดังกล่าวนี้ ช่วยให้เรามองเห็นความสำคัญของสัมมาอาชีวะได้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ หากเราแยกการพิจารณาสัมมาอาชีวะออกเป็น ๒ ระดับตามแนวทางของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยนำข้อมูลหลักฐานจากพระไตรปิฎก (จากบทที่ ๒) มาพิจารณาประกอบ จะพบว่าสัมมาอาชีวะระดับธรรมปรากฏชัดในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ในขณะที่สัมมาอาชีวะระดับวินัยจะเห็นได้ในพระวินัยปิฎกอย่างชัดเจน กล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าผู้วิจัยเห็นว่าสัมมาอาชีวะทั้ง ๒ ระดับจะแยกขาดจากกัน หากแต่ต้องการเน้นย้ำถึงความชัดเจนของหลักฐานในแต่ละคัมภีร์เพื่อง่ายแก่การทำความเข้าใจเท่านั้น

สัมมาอาชีวะระดับธรรมในพระสุตตันตปิฎกเห็นได้จากการแสดงถึงผลที่เกิดจากการมีสัมมาอาชีวะและมิจฉาอาชีวะ อันเป็นการชี้ให้เห็นการดำเนินไปตามกฎแห่งกรรมนั่นเอง กล่าวให้ชัดขึ้นอีกก็คือ หากบุคคลมีสัมมาอาชีวะ ซึ่งได้แก่ การเลี้ยงชีวิตด้วยกุศลกรรม คือ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ ย่อมได้กุศลวิบาก (ผลแห่งกรรมที่เป็นกุศล) ดังตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงมีปุริสลักษณะบางอย่างเพราะมีสัมมาอาชีวะในชาติก่อน[๒๓] ในทางตรงกันข้าม หากบุคคลมีมิจฉาอาชีวะ ซึ่งได้แก่ การเลี้ยงชีวิตด้วยอกุศลกรรม คือ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ย่อมได้อกุศลวิบาก (ผลแห่งกรรมที่เป็นอกุศล) ดังตัวอย่าง เปรตที่ชาติก่อนเป็นพ่อค้าโกง[๒๔] ผู้พิพากษาโกง[๒๕] จะเห็นได้ว่าผลจากการมีสัมมาอาชีวะและมิจฉาอาชีวะในลักษณะดังกล่าวเป็นเรื่องที่

---

[๒๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๙๑๔-๙๒๒.

[๒๓] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

[๒๔] ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๐๑/๒๙๙.

[๒๕] ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๙๙-๕๐๖/๒๔๗.

เกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคลทั้งสิ้น ส่วนสัมมาอาชีวะในพระอภิธรรมปิฎกก็เป็นสัมมาอาชีวะระดับธรรมเช่นเดียวกัน เพราะว่าสัมมาอาชีวะจัดเป็นเจตสิกซึ่งเป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้นในจิตของปัจเจกบุคคลอย่างชัดเจนอยู่แล้ว

ส่วนสัมมาอาชีวะระดับวินัยในพระวินัยปิฎก เห็นได้จากการระบุโทษอาบัติของภิกษุและภิกษุณีที่มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ การไม่อนุญาตให้กระทำการบางอย่างอันเนื่องจากมีความบกพร่องทางอาชีวะ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าลักษณะของการลงโทษดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันของหมู่คณะ เพราะการล่วงละเมิด ซึ่งในที่นี้คือไม่มีสัมมาอาชีวะหรือมีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ไม่เพียงส่งผลเสียแก่ตนเองเท่านั้น หากยังทำให้หมู่คณะพลอยได้รับผลทางลบไปด้วย

อนึ่ง พึงสังเกตด้วยว่า คำว่า “อาชีวะ” ที่ใช้ในพระไตรปิฎกมีขอบเขตกว้างกว่าคำว่า “อาชีพ” ที่ใช้กันทั่วไปในภาษาไทย เนื่องจากเมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “อาชีวะ” พบว่ามาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า “อาชีโว” ตามหลักบาลีไวยากรณ์คำนี้มีรากศัพท์มาจาก อา อุปสรรคที่แปลว่า “ทั่ว, ยิ่ง” กลับความ, ชีว ธาตุใช้ในความหมายว่า “เป็นอยู่, ดำรงชีพอยู่” ลง อ ปัจจัย[๒๖] รวมความแล้วแปลได้ว่า “ความเป็นอยู่, การดำรงชีวิต” จึงกินความหมายมากกว่าคำว่า “อาชีพ” ซึ่งแปลว่า “การเลี้ยงชีวิต, การทำมาหากิน; งานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ”[๒๗] กล่าวสำหรับประเด็นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า

> คำว่า “สัมมาชีพ” ในทางธรรม มิใช่หมายเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิต แล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ความประพฤติ หรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย เช่น การที่พระภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้รับ

---

[๒๖] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๓.

[๒๗] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๓๖; ผู้วิจัยเห็นว่าความหมายของคำว่า “อาชีวะ” ที่กว้างกว่าความหมายของคำว่า “อาชีพ” นี้ อาจดูเทียบเคียงได้จากคำที่ใช้ในภาษาอังกฤษ ซึ่งส่วนใหญ่แปลคำว่า “อาชีวะ” เป็น “livelihood” ในขณะที่คำว่า “อาชีพ” มักใช้คำว่า “occupation” “career” หรือ “profession” เป็นต้น

ปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาชีพของพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพฤติตนเป็นลูกที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับเป็นสัมมาชีพของลูก[๒๘]

จากหลักการที่กล่าวมา ผู้วิจัยคิดว่าเราสามารถมองได้ว่าอาชีวะเป็นกรอบที่กำหนดกายกรรมและวจีกรรมของบุคคลผู้เลี้ยงชีวิตด้วยอาชีวะใดอาชีวะหนึ่ง เพื่อให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับอาชีวะนั้นๆ กล่าวให้กระชับขึ้นโดยใช้ศัพท์ทางสังคมวิทยา (sociology) ได้ว่าอาชีวะคือ “โครงสร้าง” (structure) ที่กำหนดพฤติกรรมของ “ผู้กระทำการ” (agency) นั่นเอง[๒๙] ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงความสำคัญของอาชีวะในบริบทสังคมสมัยใหม่ ซึ่งถือว่าสมาชิกที่ดีของสังคมจะต้องมีความสามารถพื้นฐานประการหนึ่ง คือความสามารถในการประกอบการงานบางอย่างเพื่อเลี้ยงชีพ[๓๐] ก็จะเห็นได้ว่าอาชีวะยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้นตามไปด้วย

ด้วยเหตุดังนั้น เราจึงพบได้ว่าในยุคปัจจุบัน แต่ละสาขาอาชีพมีการกำหนดสิ่งที่เรียกว่า “จรรยาบรรณ” ซึ่งหมายถึง “ประมวลความประพฤติที่ผู้ประกอบอาชีพการงานแต่ละอย่างกำหนดขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณชื่อเสียงและฐานะของสมาชิก อาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้”[๓๑] เช่น พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๕๕๑[๓๒] ข้อบังคับแพทยสภา ว่าด้วยการรักษาจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. ๒๕๔๙[๓๓] ข้อบังคับสภาวิศวกรว่าด้วยจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพวิศวกรรมและการประพฤติผิดจรรยาบรรณอันจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียเกียรติศักดิ์แห่งวิชาชีพ พ.ศ. ๒๕๔๓[๓๔] จรรยาบรรณของข้าราชการทหาร[๓๕] ข้อบังคับสภาสถาปนิก ว่าด้วยจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพสถาปัตยกรรมควบคุม พ.ศ.

---

[๒๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๓๓

[๒๙] ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน เชษฐา พวงหัตถ์, **โครงสร้าง-ผู้กระทำการ (Structure-agency)** (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘)

[๓๐] วิทย์ วิศวเวทย์, “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ แนวทางและปัญหา” **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗: ๑๐.

[๓๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖)

[๓๒] www.ocsc.go.th/ocsc/th/uploads/law/Act_law2551.pdf, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

[๓๓] http://www.tmc.or.th/service_law02_17.php, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

[๓๔] www.coe.or.th/co15law/codeofconduct/coe_codeofconduct.pdf, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

[๓๕] http://dist.mod.go.th/fnweb/ethics.html, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

๒๕๔๕[๓๖] ข้อบังคับสภาวิชาชีพบัญชีฉบับที่ ๑๙ เรื่อง จรรยาบรรณของผู้ประกอบวิชาชีพบัญชี พ.ศ. ๒๕๕๓[๓๗] ควรกล่าวเพิ่มด้วยว่า หากกล่าวโดยสาระแล้ว ผู้วิจัยไม่เพียงเห็นว่าจรรยาบรรณวิชาชีพต่างๆ มีความสำคัญเฉพาะในแง่ปัจเจก (ซึ่งใช้วลีว่า “ในฐานะของสมาชิก” ในนิยามที่ราชบัณฑิตยสถานให้ไว้) เท่านั้น หากยังมีความสำคัญในแง่ที่อาชีวะหรือวิชาชีพนั้นๆ เป็น “สถาบัน” (institution) อีกด้วย

โดยสรุป ในระดับพื้นฐานที่สุดอาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า สำหรับบริบทของสังคมสมัยใหม่ การมีสัมมาอาชีวะคือ การประกอบอาชีพโดยมีจรรยาบรรณของวิชาชีพนั้นอย่างครบถ้วน ทั้งนี้เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณชื่อเสียงและฐานะของตนเอง (ในฐานะสมาชิก) และสถาบัน (คือบุคคลผู้ประกอบอาชีพเดียวกัน รวมทั้งกล่าวอย่างกว้างที่สุดคือตัวอาชีพนั้นเอง) แต่อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่า การพิจารณาสัมมาอาชีวะในที่นี้ เป็นการพิจารณาในฐานะที่สัมมาอาชีวะจัดว่าเป็นศีล ดังนั้นสัมมาอาชีวะจึงไม่มีความสำคัญในแง่ที่นำมาซึ่งผลตอบแทนเป็นปัจจัยสำหรับเลี้ยงชีพเท่านั้น หากยังสามารถนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่ดีงามยิ่งๆ ขึ้น ทั้งในทางจิตใจและปัญญาอีกด้วย

เมื่อกล่าวในแง่ปัจเจกบุคคล ปัจจุบันนี้ผู้คนใช้เวลาส่วนใหญ่ในแต่ละวันไปกับกิจกรรมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในอาชีวะ) เพราะฉะนั้นอาชีพจึงควรเป็นอาชีพที่สอดคล้องกับการพัฒนาชีวิตที่ดีงามตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวอย่างรวบรัดที่สุดได้ว่า ได้แก่ การดำรงชีวิตอย่างมีความทุกข์เล็กน้อย เบาบางที่สุด จนกระทั่งสุดท้ายไม่มีความทุกข์เหลืออยู่นั่นเอง อย่างไรก็ดี สัมมาอาชีวะไม่ใช่ข้อปฏิบัติเฉพาะในมิติของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นข้อปฏิบัติในมิติทางสังคมอีกด้วย ดังในกูฏทันตสูตรที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องครั้งอดีตชาติที่พราหมณ์ปุโรหิต (ซึ่งก็คือพระองค์เองในเวลานั้น) ได้กราบทูลแนะนำพระเจ้ามหาวิชิตว่าการทำพิธีบูชายัญ (พลีกรรม) ในขณะที่บ้านเมืองยังมีโจรผู้ร้ายออกจี้ปล้นสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชนเป็นสิ่งที่ไม่สมควร และวิธีแก้ปัญหาที่ถูกต้องคือการให้ทุนและอาหารแก่เกษตรกร พ่อค้า และข้าราชการให้เพียงพอ เนื่องจากการลงโทษโจรด้วยการประหารจองจำ หรืออื่นๆ เป็นวิธีที่ปราบปรามโจรได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น[๓๘] ซึ่งการแก้ปัญหาในลักษณะดังกล่าวพระไพศาล วิสาโล ชี้ให้เห็นว่า โดยสาระแล้วเป็นการส่งเสริมให้เกิดสัมมาอาชีวะ

---

[๓๖] download.asa.or.th/publicrelation/new/Ethics-architects.pdf, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

[๓๗] fap.or.th/files/rule/19.pdf, ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕

[๓๘] ที. สี. (ไทย) ๙/๓๓๘/๑๓๑.

นั่นเอง[๓๙] สิ่งนี้เชื่อมโยงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า นั่นคือ เมื่อปฏิบัติตามหลักสัมมาอาชีวะแล้วไม่เพียงทำให้ปัจเจกบุคคลพ้นทุกข์ แต่ยังทำให้สังคมมีความสงบสุขไปพร้อมๆ กัน

๓.๓ สรุป

จากการนำเอาข้อมูลจากพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมาสังเคราะห์เข้าด้วยกัน ทำให้ได้ภาพรวมของสัมมาอาชีวะใน ๒ ประเด็นหลัก คือ นิยามและความสำคัญของสัมมาอาชีวะ กล่าวคือ นิยามของสัมมาอาชีวะที่สอดรับกับข้อมูลจากพระไตรปิฎก รวมทั้งคำอธิบายของคัมภีร์ชั้นรองอื่นๆ และมีความครอบคลุมมากที่สุด ได้แก่ นิยามที่ว่า สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตด้วยกุศลกรรม คือ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ เป็นเบื้องต้น ตลอดจนมีความเพียรในการชำระ ขัดเกลากิเลสที่เนื่องด้วยการเลี้ยงชีวิตนั้น ให้เบาบางลงเรื่อยๆ จนกว่าจิตใจจะ “บริสุทธิ์” และ “ผ่องแผ้ว” ในที่สุด ส่วนความสำคัญของสัมมาอาชีวะนั้น สามารถมองได้ ๒ ระดับ ได้แก่ สัมมาอาชีวะระดับธรรม และสัมมาอาชีวะระดับวินัย โดยในระดับธรรม หากบุคคลมีมิจฉาอาชีวะย่อมได้อกุศลวิบาก ในทางตรงข้ามหากบุคคลมีสัมมาอาชีวะย่อมได้กุศลวิบาก อีกทั้งเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาทางจิตและปัญญาของตนเองให้ยิ่งขึ้นไปอีก ขณะที่ในระดับวินัย สัมมาอาชีวะเป็นกรอบที่กำหนดกายกรรมและวจีกรรมของบุคคลผู้เลี้ยงชีวิตด้วยอาชีวะใดอาชีวะหนึ่ง เพื่อให้มีความสุจริต ถูกต้อง เหมาะสมสอดคล้องกับอาชีวะนั้นๆ

---

[๓๙] พระไพศาล วิสาโล, **ฝ่าพ้นวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่** (กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗.

บทที่ ๔

เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะหาเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะจากเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ละปิฎกที่ได้จากบทที่ ๒ ตลอดจนภาพรวมของคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่วิเคราะห์ได้ในบทที่ ๓ ทั้งนี้อาจจะนำคำสอนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาร่วมด้วย เพื่อให้ได้เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะที่สมเหตุสมผล (valid) ให้มากที่สุดต่อไป ทั้งนี้ควรกล่าวไว้ในเบื้องต้นก่อนว่า การวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะในที่นี้ ย่อมหมายรวมเอาการวินิจฉัยความไม่เป็นสัมมาอาชีวะ ซึ่งก็คือการวินิจฉัยความเป็นมิจฉาอาชีวะไว้ด้วย

๔.๑ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ

ประเด็นปัญหา การวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ได้วิเคราะห์ไว้บ้างแล้วในบทที่ ๓ นั่นคือ ความแตกต่างระหว่าง คำว่า “อาชีวะ” กับ “อาชีพ” ที่ผู้วิจัยสรุปว่าอาชีวะมีขอบเขตกว้างกว่าและครอบคลุมอาชีพเอาไว้ ดังนั้นการวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะจึงต้องกว้างกว่าการวินิจฉัยว่าอาชีพใดเป็น “สัมมาชีพ” ซึ่งเป็นคำที่มักใช้ในภาษาไทยเพื่อสื่ออย่างกว้างๆ ถึงอาชีพที่สุจริต และโดยส่วนใหญ่จะหมายถึงอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย เนื่องจากจะใช้คำว่า “สัมมาชีพ” เป็นคำตรงกันข้ามกับคำว่า “มิจฉาชีพ” ซึ่งมักเข้าใจกันว่าหมายถึง “อาชีพที่ผิดกฎหมาย”[๑]

จากที่กล่าวมา จะสังเกตได้ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างประการสำคัญระหว่างคำว่า “อาชีวะ” กับคำว่า “อาชีพ” ก็คือ เวลาตัดสินว่าอาชีพใดเป็นสัมมาอาชีพหรือเป็นมิจฉาชีพจะมุ่งพิจารณาไปที่ตัวอาชีพเป็นหลัก ในขณะที่การวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะหรือเป็น

---

[๑] ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า “มิจฉาชีพ” ว่า “มิจฉาชีพ น. การหาเลี้ยงชีวิตในทางผิด, อาชีพที่ผิดกฎหมาย, เช่น เขาประกอบมิจฉาชีพ. ว. ที่หาเลี้ยงชีวิตในทางผิด, ที่ประกอบอาชีพผิดกฎหมาย, เช่น พวกมิจฉาชีพ โปรดดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖)

มิจฉาอาชีวะจะมุ่งไปที่พฤติกรรมของผู้ประกอบอาชีวะนั้นๆ เป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวโดยทั่วไป หากบุคคลใดประกอบอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย เช่น ตำรวจ ทหาร ผู้พิพากษา ย่อมเรียกว่าบุคคลนั้นมีสัมมาชีพได้ทั้งสิ้น แต่ในขณะเดียวกัน หากบุคคลนั้นหรืออาจกล่าวว่าใช้สัมมาชีพของตนไปในทางที่ผิด เช่น ใช้อาชีพตำรวจ ทหาร ไปรีดไถหรือเรียกเก็บค่าคุ้มครอง หรือเป็นผู้พิพากษาที่รับสินบน ย่อมตัดสินได้ว่าบุคคลนั้นไม่มีสัมมาอาชีวะหรือมีมิจฉาอาชีวะนั่นเอง อันที่จริงประเด็นนี้ได้มีปรากฏให้เห็นในพระไตรปิฎกเช่นกัน ดังกรณีที่ระบุว่าพ่อค้าโกง[๒] เป็นบุคคลผู้ไม่มีสัมมาอาชีวะ จะเห็นได้ว่า หากกล่าวในบริบทสังคมทั่วไป อาชีพพ่อค้าเป็นอาชีพที่จัดว่าเป็นสัมมาชีพ แต่การวินิจฉัยว่าพ่อค้าคนใดมีหรือไม่มีสัมมาอาชีวะ ไม่ได้ดูที่ตัวอาชีพเท่านั้น แต่ดูไปที่พฤติกรรมในการประกอบอาชีพของเขา ซึ่งกรณีนี้พ่อค้าคนดังกล่าวค้าขายด้วยการโกงตาชั่ง เป็นต้น จึงกล่าวได้พ่อค้านั้นไม่มีสัมมาอาชีวะ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการพิจารณาความเป็นสัมมาอาชีวะจะมีขอบเขตที่กว้างขวางกว่าการพิจารณาตัวอาชีพ แต่การวินิจฉัยโดยใช้พฤติกรรมในการเลี้ยงชีวิตเป็นหลักตามนิยามของสัมมาอาชีวะอาจยังมีเรื่องที่ต้องขบคิดเพิ่มขึ้น เพราะหากเราลองนำกรณีตัวอย่างบางตัวอย่างมาวินิจฉัย เช่น การเลี้ยงชีวิตด้วยการเปิดบ่อนการพนัน ซึ่งหากกล่าวโดยสามัญสำนึกแล้ว คนส่วนใหญ่น่าจะเห็นว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่ปัญหาก็คือ เมื่อนำไปเทียบกับ “กรรม” ในนิยามของมิจฉาอาชีวะที่หมายถึงการหาเลี้ยงชีวิตที่เป็นไปด้วยกายทุจริต ๓ ซึ่งได้แก่ (๑) ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) และวจีทุจริต ๔ ซึ่งได้แก่ (๑) มุสาวาท (พูดเท็จ) (๒) ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) (๓) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)[๓] ก็จะพบว่าไม่เข้ากับลักษณะของกายทุจริตและวจีทุจริต แม้อาจจะพยายามตีความว่าการเล่นพนันน่าจะเข้าลักษณะของการลักทรัพย์ แต่ก็ดูจะเป็นการสรุปเกินหลักฐานมากไป

จากตัวอย่างดังกล่าว ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ลำพังการใช้นิยามของสัมมาอาชีวะมาเป็นเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ ย่อมจะไม่เพียงพอที่จะใช้ตัดสินได้ นอกจากนี้ ในสภาพสังคมปัจจุบันซึ่งมีความหลากหลายและสลับซับซ้อนในด้านต่างๆ รวมทั้งการทำมาหากินหาเลี้ยงชีพด้วย การวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะอาจไม่ใช่เรื่องง่ายเหมือนกับในสมัยพุทธกาลอีกต่อไป ด้วยเหตุดังนั้น หลังจากที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับนิยามและลักษณะของ

---

[๒] ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๐๑/๒๙๙.

[๓] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๔๕/๒๕๕-๒๕๖, ม.อุ.อ. ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ. ๒/๓/๗๙.

สัมมาอาชีวะเรียบร้อยแล้ว ประเด็นที่น่าสนใจซึ่งควรนำมาพิจารณาต่อไปก็คือ การหาหลักเกณฑ์เพื่อวินิจฉัยว่าอาชีวะหรือการหาเลี้ยงชีพแบบใดที่จัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะและแบบใดที่จัดว่าเป็นสัมมาอาชีวะ

๔.๒ เกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะ

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วว่านิยามของมิจฉาอาชีวะและสัมมาอาชีวะที่เราได้อภิปรายมาในบทที่ ๓ นั้น สามารถใช้เป็นข้อสรุปของมิจฉาอาชีวะ (และสัมมาอาชีวะ) ได้ในระดับหนึ่ง ที่ใช้คำว่า “ระดับหนึ่ง” ก็เนื่องจากผู้วิจัยมีคำถามว่ามีเพียงกายทุจริตและวจีทุจริตเท่านั้นหรือ ที่ใช้เป็น “ตัวชี้วัด” ความเป็นมิจฉาอาชีวะ-สัมมาอาชีวะได้ หากยังจะมีตัวชี้วัดอื่นนอกเหนือจากนี้อีก ตัวชี้วัดเหล่านั้นคืออะไร

สิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามดังกล่าวก็คือ ข้อความในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ที่กล่าวว่า “สัมมาอาชีวะนั้นมี ๗ อย่าง ด้วยอำนาจงดเว้นจากกายทุจริต วจีทุจริตซึ่งมีอาชีพเป็นเหตุหรือมีมากอย่างด้วยอำนาจงดเว้นจากมิจฉาชีพ”[๕] จากข้อความนี้เราสามารถตีความได้หรือไม่ว่ามิจฉาอาชีวะมิได้หมายถึงเพียงแค่การหาเลี้ยงชีวิตที่เป็นไปด้วยกายทุจริตและวจีทุจริตเท่านั้น แต่ยังต้องมีมิจฉาอาชีวะที่นอกเหนือไปจากนี้อีก เพราะหากเราจะมองดูในโลกของความเป็นจริงแล้วมีอาชีพหลายอาชีพที่ไม่เข้าข่ายของกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ แต่น่าจะตัดสินได้ว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในกรณีนี้ได้แก่ มิจฉาวณิชชา ๕ ที่เราได้กล่าวถึงไปในบทนำนั่นเอง เราจะเห็นได้ว่าผู้ที่ประกอบทั้ง ๕ อาชีพนั้น มิได้เข้าข่ายว่าเป็นผู้ทำกายทุจริตหรือวจีทุจริตแต่อย่างใด แต่เพราะเหตุไรจึงมักมีการจัดว่าอาชีพเหล่านี้เป็นมิจฉาอาชีวะ ซึ่งถ้าหากเราลองพิจารณาเหตุผลที่ห้ามไม่ให้ประกอบอาชีพเหล่านี้อาจทำให้เราได้รับคำตอบก็เป็นได้

จากคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา[๖] และฎีกา[๗] พอจะสรุปความได้ว่า เหตุผลที่ห้ามค้าขายศัสตราวุธ (หมายถึงการให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น) ก็เพราะเป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้ เหตุผลที่ห้ามค้าขายสัตว์ (หมายถึงการค้าขายมนุษย์) ก็เพราะทำให้มนุษย์

---

[๕] **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา** ฉบับแปลเป็นภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๙๔.

[๖] องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๗๗/๖๘.

[๗] องฺ.ปญฺจก.ฎีกา ๓/๑๗๗-๘/๖๖.

หมดอิสรภาพ เหตุผลที่ห้ามค้าขายเนื้อ (หมายถึงการเลี้ยงสัตว์ไว้ขายหรือการขายเนื้อสัตว์) ก็เพราะเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ เหตุผลที่ห้ามค้าขายของมึนเมา (หมายถึงการให้ปรุงของมึนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย) ก็เพราะเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท ส่วนเหตุผลที่ห้ามค้าขายยาพิษ (หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น) ก็น่าจะมีเหตุผลเดียวกับที่ห้ามค้าขายอาวุธคือเพราะเป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้

ผู้วิจัยเห็นว่าคำอธิบายดังกล่าวทำให้เราเห็นได้ว่าอาชีพทั้ง ๕ มีลักษณะร่วมกันอยู่ประการหนึ่ง นั่นคือ เป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเอง บุคคลอื่นและสัตว์ในรูปแบบต่างๆ กันไป ที่ว่าก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองก็เพราะว่าอาชีพเหล่านี้หลายกรณีผิดกฎหมายโดยตรง หลายกรณีผิดศีลธรรม และหากพิจารณาให้ละเอียดต่อไปสำหรับกรณีการค้าขายยาพิษที่ปัจจุบันน่าจะรวมไปถึงการค้าขายยาฆ่าแมลงหรือสารเคมีที่ใช้กำจัดวัชพืชต่างๆ ก็น่าจะขยายความต่อได้ว่าเป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดโทษแก่สิ่งแวดล้อมด้วย กล่าวโดยสรุปได้ว่า อาชีพทั้ง ๕ นี้เป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและสังคม (คือคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อม) นั่นเอง และเมื่อเรานำข้อสรุปที่ว่านี้กลับไปพิจารณาร่วมกับกายทุจริตและวจีทุจริตที่ว่าเป็นตัวชี้วัดความเป็นมิจฉาอาชีวะ จะเห็นว่ามีความสอดคล้องลงตัวว่า กายทุจริตและวจีทุจริตก็เป็นเรื่องของการก่อโทษแก่ตนเองและผู้อื่นในรูปแบบต่างๆ เช่นเดียวกัน คือ ในกรณีของกายทุจริต เป็นการเบียดเบียนชีวิต ทรัพย์สินและคู่ครองของผู้อื่นตามลำดับ และในกรณีของวจีทุจริตเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น โดยการใช้คำพูดหรือภาษาที่หลอกลวง รุนแรง และเหลวไหล ส่วนการก่อโทษแก่ตนเองก็เช่นเดียวกับมิจฉาวณิชชา

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่า ในหลักธรรมว่าด้วยคิหิสุข หรือกามโภคีสุข ซึ่งหมายถึงสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี ๔ ประการ[๗] กล่าวถึงสุขประการที่ ๔ ว่าได้แก่ อนวัชชสุข คือ สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผู้วิจัยเห็นว่าอนวัชชสุขนี้ต้องรวมไปถึงสุขอันเกิดจากการประกอบอาชีพที่ไม่มีโทษด้วย เนื่องจากกิจกรรมหรือความประพฤติโดยส่วนใหญ่ของผู้ครองเรือนย่อมอยู่ในการประกอบอาชีพนั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาประกอบกับสุขใน ๓ ข้อที่เหลือ คือ อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) และอานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) จะเห็นได้ว่าเป็นสุขทั้ง ๓ ประการนี้ล้วนเป็นความสุขอันเนื่องมาจากการประกอบอาชีพโดยตรงและโดยอ้อมทั้งสิ้น จึง

---

[๗] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าอนวัชชสุขเป็นความสุขที่นำไปสู่ความสุขอีก ๓ ประการที่เหลือ ข้อสรุปนี้จึงสอดคล้องกับการที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ระบุว่า “บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุข มีค่ามากที่สุด”[๘]

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้วิจัยคิดว่าคงพอจะได้ข้อสรุปสุดท้ายแล้วว่า อาชีพใดที่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและ/หรือสังคม (บุคคล สัตว์ สิ่งแวดล้อม) ไม่ว่าจะโดยตรงและ/หรือโดยอ้อม อาชีพนั้นถือว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ ดังนั้นอาชีพใดที่เป็นไปในทิศทางตรงข้ามคือก่อประโยชน์แก่ตนเองและ/หรือสังคม (บุคคลอื่น สัตว์ และ สิ่งแวดล้อม) ไม่ว่าจะโดยตรงและ/หรือโดยอ้อม อาชีพนั้นจึงถือว่าเป็นสัมมาอาชีวะ โดยคำว่า “ประโยชน์” ที่ใช้ในที่นี้ หมายถึง ประโยชน์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งในพระไตรปิฎกกล่าวถึงประโยชน์เอาไว้ ๒ ชุดด้วยกัน ในแต่ละชุดจะประกอบด้วยประโยชน์ ๓ ประการ ชุดแรก[๙] ได้แก่ ๑) ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) ๒) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) และ ๓) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) ส่วนชุดที่๒[๑๐] ได้แก่ ๑) ประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ๒) ประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และ ๓) ประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ)

ผู้วิจัยเห็นว่าหลักฐานที่ช่วยยืนยันได้ว่า “ประโยชน์” สามารถนำมาเป็นตัวชี้วัดความเป็นสัมมาอาชีวะได้นั้น เนื่องมาจากใน ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน) ๔ ประการ[๑๑] ประการแรก ได้แก่ อุฏฐานสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยความหมั่น ซึ่งหมายถึง “ขยันหมั่นเพียรใน**การปฏิบัติหน้าที่การงานประกอบอาชีพอันสุจริต** มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี”[๑๒] ในขณะที่สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า) ๔ ประการ[๑๓] ประการที่ ๒ ได้แก่ สีลสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล ซึ่งสอดคล้องกับการที่

---

[๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๗.

[๙] สำนิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๔๐.

[๑๐] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๔.

[๑๑] องฺ.อฏฺ ฐก (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

[๑๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๖. ตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย

[๑๓] องฺ.อฏฺ ฐก (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

สัมมาอาชีวะจัดอยู่ในธรรมะหมวดศีล (สีลขันธ์)[๑๔] นั่นเอง จะเห็นได้ว่า การประกอบอาชีพที่สุจริต ด้วยสติปัญญาอย่างถูกต้องและ “ถึงพร้อม” ย่อมจะยังประโยชน์ในเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและในเบื้องหน้า

เนื่องจากประโยชน์สูงสุดหรือนิพพานเป็นเป้าหมายอุดมคติของพระพุทธศาสนา จึงหมายความว่า การประกอบอาชีพต้องเป็นเรื่องของการขัดเกลาตนเองของผู้ที่ประกอบอาชีพนั้นเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ในทุกๆ ขณะ เพื่อให้บรรลุถึงนิพพานคือการพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงในที่สุด ผู้วิจัยคิดว่าการให้ความหมายของสัมมาอาชีวะแบบนี้สอดคล้องกับลักษณะของสัมมาอาชีวะ คือ โวทานจริยาเป็นอย่างดีอีกด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวผู้วิจัยจึงเห็นว่า ข้อสรุปดังกล่าวสามารถนำไปใช้เป็นหลักเกณฑ์วินิจฉัยว่าอาชีพใดที่เป็นมิจฉาอาชีวะหรือสัมมาอาชีวะ ได้อย่างครอบคลุมและตรงตามเจตนารมณ์ของพุทธศาสนามากที่สุด

หลักเกณฑ์วินิจฉัยนี้จะแสดงให้เราเห็นอีกด้วยว่า การที่พระพุทธองค์ทรงระบุว่ามิจฉาวณิชชามี ๕ อาชีพนั้น ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าอาชีพอื่นๆ นอกเหนือจากนี้เป็นสัมมาอาชีวะทั้งหมด แต่ทรงใช้อาชีพทั้ง ๕ นี้เป็น “ตัวแทน” ไว้เป็น “ตัวแบบ” (model) สำหรับใช้ปัญญาพิจารณาได้ว่าหากอาชีพใดมีลักษณะร่วมตรงกันกับมิจฉาวณิชชาทั้ง ๕ ซึ่งก็คือก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและ/หรือสังคม (บุคคล สัตว์ สิ่งแวดล้อม) ไม่ว่าจะโดยตรงและ/หรือโดยอ้อม อาชีพนั้นย่อมถือว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ วิธีการใช้ตัวแทนเพื่อใช้เป็นตัวแบบในการเทียบเคียงนี้เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่เสมอๆ ผู้วิจัยเคยตั้งข้อสังเกตเอาไว้ในงานวิจัยฉบับหนึ่ง[๑๕]ว่า นี่เป็นสิ่งที่ทำให้คำสอนของพุทธศาสนามีลักษณะที่เป็น “พลวัต” (dynamic) คือสามารถในการปรับตัวภายในกรอบของกาล-เทศะ (time-space) ที่เปลี่ยนไปได้เป็นอย่างดี ไม่เป็นลักษณะ “สถิต” (static) ที่หยุดนิ่งตายตัวแช่แข็ง ไม่สามารถปรับตัวเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่แตกต่างและหลากหลายได้

โดยการยึดอยู่กับตัวหลักการหรือสารัตถะที่เป็นข้อสรุปหรือหลักเกณฑ์วินิจฉัยนี้ ผู้วิจัยคิดว่าจะทำให้เราสามารถเลือกใช้เครื่องมือหรือตัวชี้วัดที่มีอยู่แตกต่างหลากหลายที่มีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสมกับกาล-เทศะ คำนิยามในอรรถกถา

---

[๑๔] ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

[๑๕] พระเดโชพล เหมนาไลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน, ” **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต** สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙, หน้า ๓๗.

มหาสติปัฏฐานสูตรที่ใช้กายทุจริตและวจีทุจริตจึงเป็นเพียงตัวอย่างตัวชี้วัดหรือเครื่องมืออย่างหนึ่ง ตัวชี้วัดอื่นๆ ได้แก่ ศีล ๕ อกุศลมูล ๓ อบายมุข ๖ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึงวินิจฉัยอาชีพทั้งหลายได้อย่างถูกต้องและครบถ้วนมากขึ้น อาชีพในปัจจุบันที่กล่าวว่าเป็น “สีเทา” ยากที่จะแยกแยะถูก-ผิดได้นั้น เราก็จะวินิจฉัยได้ง่ายขึ้น เพราะเราอาจจะใช้ตัวชี้วัดหรือเครื่องมือหลายๆ ตัวมาประเมินพร้อมๆ กัน และการวินิจฉัยนั้นก็อาจจะทำได้โดยการพิจารณาเป็นส่วนๆ ได้อีก กล่าวคือ พิจารณาตั้งแต่

๑.**ผู้ประกอบอาชีพ** อาจพิจารณาว่าผู้ประกอบอาชีพมีแรงจูงใจเป็นฉันทะหรือตัณหา[๑๖] ทำด้วยจิตที่มีอกุศลมูลหรือกุศลมูล ทำด้วยจิตที่มีทิฏฐิมานะหรือเมตตากรุณา เป็นต้น

เราจะพบได้ว่าหากบุคคลมีตัณหาหรือโลภะเป็นแรงจูงใจ ย่อมจะนำไปสู่การประกอบมิจฉาอาชีวะทั้งสิ้น ดังที่ในกัณหฤาษีชาดกมีข้อความระบุว่า “การปล้นฆ่าชาวบ้าน การจี้ข่มขู่เอาทรัพย์ การคดโกงและการหลอกลวง ย่อมปรากฏมีอยู่ในบุคคลผู้มีความโลภ”[๑๗] นอกจากนั้น การมีแรงจูงใจเป็นตัณหาย่อมนำไปสู่ความทุกข์ตามวงจรปฏิจจสมุปบาท[๑๘] และเนื่องจากความทุกข์จัดว่าเป็นโทษประเภทหนึ่ง ดังนั้นอาชีพที่ผู้ประกอบอาชีพนั้นๆ มีตัณหาเป็นแรงจูงใจ ย่อมเป็นมิจฉาอาชีวะ ส่วนอาชีพที่ผู้ประกอบอาชีพนั้นๆ มีฉันทะเป็นแรงจูงใจย่อมเป็นสัมมาอาชีวะ

๒.**ตัวอาชีพ** อาจพิจารณาว่าอาชีพนั้นเข้าข่ายมิจฉาชีพที่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ผิดต่อขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงามหรือไม่ เข้าข่ายมิจฉาวณิชชาหรือไม่ เป็นต้น

อาชีพที่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงาม ตลอดจนอาชีพที่เข้าข่ายมิจฉาวณิชชาย่อมจัดเป็นมิจฉาอาชีวะอย่างแน่นอน เนื่องจากเป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและผู้อื่นหรือทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ในขณะที่อาชีพที่ถูกกฎหมาย เป็นไปตามขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงาม และไม่เป็น

---

[๑๖] ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๙๗๑-๑๐๒๑.

[๑๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘/๒๑๓.

[๑๘] คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค นิทานสังยุต และ เล่มที่ ๓๕ อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ปฏิจจสมุปบาทวิภังค์ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ เพิ่มเติมได้ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๕๒-๒๓๓.

มิจฉาวณิชชา อาจจะยังไม่แน่เสมอไปว่าเป็นสัมมาอาชีวะหรือไม่ จำเป็นต้องพิจารณาจากองค์ประกอบข้ออื่นๆ ร่วมด้วย

๓.**กระบวนการประกอบอาชีพ** อาจพิจารณาในเชิงความสัมพันธ์ภายในองค์กรในช่วงที่เป็นกระบวนการประกอบอาชีพ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง มีการเอาเปรียบกันหรือไม่ อย่างไร เป็นต้น

อาชีพที่มีการเอารัดเอาเปรียบลูกจ้าง โดยนายจ้าง ซึ่งนั่นคือการก่อโทษแก่ผู้อื่น ย่อมจัดเป็นมิจฉาอาชีวะ ในขณะที่อาชีพที่สร้างประโยชน์ให้แก่ทุกฝ ายที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพนั้นๆ จัดว่าเป็นสัมมาอาชีวะ[๑๙]

๔.**ผลจากการประกอบอาชีพ** อาจพิจารณาว่าสร้างผลกระทบต่อบุคคลอื่น สิ่งมีชีวิตอื่น หรือสิ่งแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร ข้อนี้ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในการวินิจฉัย

แน่นอนว่าอาชีพที่สร้างผลกระทบในทางลบหรือก่อโทษ ย่อมเป็นมิจฉาอาชีวะ อาชีพที่สร้างผลกระทบในทางบวกหรือสร้างประโยชน์ ย่อมเป็นสัมมาอาชีวะ

สำหรับการวินิจฉัยในลักษณะนี้อาจก่อให้เกิดคำถามตามมาได้ว่า ในเมื่ออาชีวะถือว่าเป็นการแสดงออกมาภายนอก คือทางการกระทำและทางคำพูด ไม่ได้รวมเรื่องทางจิตใจ ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “อาชีวะ แม้เมื่อแตกก็ย่อมแตกในกายทวารและวจีทวารนั่นแหละ ชื่อว่าการแตกแห่งอาชีวะในมโนทวารหามีไม่ แม้เมื่อบริบูรณ์ก็ย่อมบริบูรณ์ในสองทวารนั้นนั่นเอง ชื่อว่าความบริบูรณ์แห่งอาชีวะมิได้มีทางมโนทวาร”[๒๐] แล้วหลักเกณฑ์วินิจฉัยที่ผู้วิจัยนำเสนอข้างต้นนี้ จะขัดแย้งกับสิ่งที่พระอรรถกถาจารย์แสดงเอาไว้หรือไม่ ผู้วิจัยคิดว่าไม่ได้มีความขัดแย้งกันแต่อย่างใด ทั้งนี้ด้วยเหตุผลอย่างน้อย ๓ ประการ ประการแรก ผู้วิจัยเห็นว่าคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ในที่นี้เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับอาชีวะในระดับโลกียะ เนื่องจากถ้าเราลองนำนิยามของสัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระมาพิจารณาให้ดี ก็จะพบว่าเป็นเรื่องของเจตนาที่เกิดภายในจิตใจเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่าคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ย่อมต้องเป็นกรณีเฉพาะระดับโลกียะ มิฉะนั้นจะเป็นการขัดแย้งกับพระไตรปิฎกเสียเอง ประการที่ ๒ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสัมมาอาชีวะจัดว่าเป็นเจตสิก ซึ่งเป็นคุณสมบัติของจิตที่เกิดและดับ

---

[๑๙] ใน สิงคาลสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕) ได้ระบุถึงหน้าที่ของนายจ้างที่พึงมีต่อลูกจ้างว่ามี ๕ ประการ ได้แก่ ๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒) ให้อาหารและค่าจ้าง ๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔) ให้อาหารมีรสแปลก ๕) ให้หยุดงานตามโอกาส

[๒๐] อภิ.สงฺ.อ. ๑/๑/๖๑๒

พร้อมกับจิต เมื่อมองในแง่นี้เราคงไม่อาจกล่าวได้เลยว่าอาชีวะไม่เกิดขึ้นในมโนทวาร ประการสุดท้าย โวทานจริยาซึ่งเป็นลักษณะของสัมมาอาชีวะนั้น ไม่ว่าสัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระที่หมายถึงความบริสุทธิ์ ความผ่องแผ้ว หรือสัมมาอาชีวะระดับโลกียะที่หมายถึงการชำระกิเลสก็ล้วนแต่เป็นเรื่องในระดับจิตใจทั้งสิ้น ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา ผู้วิจัยเห็นว่าหากเราจะพิจารณาอาชีวะในแง่ที่เป็นการแสดงออกภายนอก ผู้วิจัยคิดว่านั่นเป็นเพียงเกณฑ์ขั้นต่ำเพื่อใช้พิจารณาความเป็นมิจฉาอาชีวะ ในขณะที่การพิจารณาในระดับจิตใจจะใช้สำหรับพิจารณาความเป็นสัมมาอาชีวะ หมายความว่าอย่างน้อยที่สุดเราจะดูว่าอาชีพใดเป็นมิจฉาอาชีวะ ก็ดูที่ว่าอาชีพนั้นมีการแสดงออกทางกายกรรมและ/หรือวจีกรรมที่ก่อโทษหรือไม่ โดยใช้ตัวชี้วัดอย่างที่อรรถกถากล่าวไว้ เช่น กายทุจริต วจีทุจริต หรืออาจใช้ตัวชี้วัดอื่นเช่น ความเกียจคร้าน ซึ่งอยู่ในอบายมุข ๖ ในขณะที่การพิจารณาในระดับจิตใจนั้นใช้สำหรับดูว่าเป็นสัมมาอาชีวะแท้จริงหรือไม่ เนื่องจากเราจะเห็นว่าบางอาชีพการแสดงออกภายนอกดูว่าถูกต้องดีอยู่ แต่หากผู้ประกอบอาชีพนั้นมีจิตใจที่ทำด้วยกิเลสมีความโลภเป็นต้นอย่างมากมายอยู่ตลอดเวลา ก็ยากที่จะกล่าวได้ว่าบุคคลผู้นั้นมีสัมมาอาชีวะที่แท้จริงได้ ดังนั้นเพื่อความสมบูรณ์ในการพิจารณาว่าอาชีพใดเป็นมิจฉาอาชีวะหรือสัมมาอาชีวะ เราจึงต้องพิจารณาให้รอบด้านดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะมีคำถามว่าหากเราพิจารณาอย่างแยกละเอียดมากขึ้นเท่าใดก็จะยิ่งพบว่าอาชีพที่พิจารณามีโอกาสที่จะเป็นมิจฉาอาชีวะมากกว่าสัมมาอาชีวะใช่หรือไม่ และหากคำตอบคือ “ใช่” นั่นหมายความต่อไปว่าอาชีพแทบทุกอาชีพที่ปุถุชนทำกันอยู่ในชีวิตจริงย่อมหนี ไม่พ้นที่จะเป็นมิจฉาอาชีวะไปได้ใช่หรือไม่ สำหรับประเด็นนี้ผู้วิจัยไม่ปฏิเสธว่ามีโอกาสที่จะเป็นเช่นนั้นสูง เพราะหากจะกล่าวอย่างเคร่งครัด ผู้ที่มีสัมมาอาชีวะบริสุทธิ์อย่างแท้จริง (ถ้าเทียบเป็นสีก็คือสีขาวบริสุทธิ์ปราศจากจุดด่างพร้อย) ก็มีเพียงแต่พระอรหันต์เท่านั้น พระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ ก็อาจเรียกได้ว่ามีความบริสุทธิ์ของอาชีวะลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับ (ถ้าเทียบเป็นสีก็คือสีขาวที่มีจุดด่างพร้อยมากขึ้นเรื่อย ๆ) สำหรับปุถุชนอาจกล่าวได้ว่าอาชีวะย่อมมีความไม่บริสุทธิ์มากกว่าบริสุทธิ์ (ถ้าเทียบเป็นสีก็คือเทาอ่อนไปจนเทาเข้มแล้วแต่บุคคล) นั่นถือว่าเป็นข้อเท็จจริงที่ไม่อาจปฏิเสธ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่าจบแค่เพียงว่าเราวินิจฉัยจนมี “ความรู้” ว่าอาชีพที่ทำนั้นมีความเป็นมิจฉาอาชีวะมากหรือน้อยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่ว่าเมื่อเราได้ “ตระหนักรู้” ดังนั้นแล้ว เรา “พยายาม” ที่ลงมือปฏิบัติเพื่อจะพัฒนาหรือปรับปรุง “การชำระ” อาชีวะของเรามากหรือน้อยแค่ไหน อย่างไรต่างหาก

แท้ที่จริงแล้วสิ่งที่ผู้วิจัยเพิ่งกล่าวมาข้างต้นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น“กระบวนการทำงาน” ของสัมมาอาชีวะที่มีปรากฏอยู่ในมหาจัตตารีสกสูตร[๒๑] ในพระสูตรได้กล่าวถึงธรรม ๓ ประการที่ “ห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาอาชีวะ” ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ โดยที่ความรู้อย่างชัดแจ้งว่าอะไรเป็นมิจฉาอาชีวะ อะไรเป็นสัมมาอาชีวะคือสัมมาทิฏฐิ ความพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะและยังสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อมคือสัมมาวายามะ ความมีสติละมิจฉาอาชีวะและมีสติ เข้าถึงสัมมาอาชีวะคือสัมมาสติ นั่นหมายความว่า อย่างน้อยที่สุดสัมมาอาชีวะจะต้องทำงานควบคู่ไปกับองค์มรรคทั้ง ๓ นี้จึงจะสัมฤทธิ์ผลได้ กล่าวอย่างง่ายๆ ก็คือ บุคคลจะมีสัมมาอาชีวะได้ต้องเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฏฐิคือมี “ความรู้” ชัดว่าอาชีพที่ทำนั้นมีความเป็นมิจฉาอาชีวะมากหรือน้อย มีสัมมาสติคือมีความ “ตระหนักรู้” ในการละมิจฉาอาชีวะและเข้าถึงสัมมาอาชีวะ และมีสัมมาวายามะคือมีความ “พยายาม” ซึ่งข้อนี้จะสอดคล้องกับโวทานจริยาคือความพยายามในการชำระขัดเกลากิเลสให้อาชีวะของตนบริสุทธิ์มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ รวมทั้งป้องกันอกุศลธรรมอันเนื่องกับอาชีพที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังรวมถึงการพยายามรักษากุศลธรรมที่มีในอาชีพให้คงอยู่ และพัฒนากุศลธรรมที่ยังไม่มีในอาชีพให้เกิดขึ้นอีกด้วย

ลำดับต่อไป หลังจากที่เราได้ศึกษาคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองลงมา จนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องถ่องแท้ตามสมควรแล้ว ผู้วิจัยคิดว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งซึ่งเราควรต้องทำ (ไม่เฉพาะแต่คำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะเท่านั้น) ก็คือการนำองค์ความรู้ที่ได้ไปปรับประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางไปสู่การใช้ปฏิบัติจริงในระดับสังคมได้ ซึ่งสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสนใจในกรณีนี้คือการนำสัมมาอาชีวะไปอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นการนำเอาคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะซึ่งเป็นเรื่องในระดับปัจเจกบุคคล (individual level) ไปใช้ในระดับส่วนรวม (collective level) หรือระดับสังคมนั่นเอง

อันที่จริงแล้ว หากเราลองพิจารณาเรื่องอาชีพให้ดี จะพบว่าโดยตัวของ “อาชีวะ” เองนั้นมีมิติของความเป็นส่วนรวมอยู่ในตัวเองเรียบร้อยแล้ว ดังจะเห็นได้ว่า ในการประกอบอาชีพใดๆ ก็ตามล้วนต้องมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น สิ่งมีชีวิตอื่น หรือสิ่งแวดล้อมธรรมชาติไม่มากก็น้อยเสมอ และในเมื่อ “การดำรงอยู่ในระดับส่วนรวม” (collective existence) ของ

---

[๒๑] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙ –๑๘๐.

มนุษย์ มีอยู่ ๓ ด้านด้วยกันคือ ด้านสังคม ด้านการเมือง และด้านเศรษฐกิจ[๒๒] จึงจะเห็นได้ว่าอาชีวะเกี่ยวข้องกับระดับส่วนรวมคือด้านเศรษฐกิจ เมื่อมองในแง่นี้จึงจะเห็นได้ว่าความรู้ความเข้าใจในเรื่องอาชีวะย่อมเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในบริบทของโลกปัจจุบัน

ในงานวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยที่ชื่อ “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน” ผู้วิจัยเคยได้เสนอไว้ว่าสังคมอุดมคติที่เป็นเป้าหมายของการแก้ปัญหาในโลกปัจจุบันตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ สังคมที่เรียกว่า “สังคมโสดาบัน” โดยแนวทางหรือวิถีทางไปสู่เป้าหมายที่ว่าก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ในระดับโครงสร้างหรือระดับสังคม ซึ่งบทสรุปคุณสมบัติของสังคมโสดาบัน ตามที่ผู้วิจัยเคยวิเคราะห์ไว้ มีดังต่อไปนี้

๑) เป็นสังคมที่มีสัมมาทิฏฐิ กล่าวคือ มีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่มีความยึดมั่นทางความคิดจนทำให้เกิดความวิวาทบาดหมางอันเนื่องมาจากเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ที่มีแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เป็นกัลยาณมิตรและมีวิธีคิดที่ถูกต้องดีงาม

๒) เป็นสังคมที่มีสัมมาสังกัปปะ กล่าวคือ มีแนวนโยบาย หรือกฎหมายต่างๆ ที่ไม่เป็นไปในทางที่มุ่งตอบสนอง และกระตุ้นความอยากได้ใคร่มี ไม่สร้างความคิดมุ่งร้าย หรือความเกลียดชัง แบ่งแยก ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบผู้อื่น แต่ให้เป็นไปเพื่อไม่ตกเป็นทาสหรือหมกมุ่นในความสุขจากสิ่งปรนเปรอทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความรักความเข้าใจอันดีระหว่างผู้คนในสังคม และช่วยเหลือผู้ที่ทุกข์ยากหรือด้อยโอกาส

๓) เป็นสังคมที่มีสัมมาวาจา กล่าวคือ เป็นสังคมที่มีการสื่อสารความจริง อย่างปราศจากอคติ ไม่ให้ร้ายใส่ความผู้อื่นหรือสร้างความแตกแยก ไม่นำเสนอด้วยท่าทีที่แข็งกร้าว และไม่นำเสนอสิ่งที่ไร้สาระ แต่จะต้องนำเสนอสิ่งที่มีเนื้อหาสาระมีประโยชน์ เพื่อสร้างความรักความสามัคคีในสังคม อย่างสุภาพและละเอียดอ่อน

๔) เป็นสังคมที่มีสัมมากัมมันตะ กล่าวคือ เป็นสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานศีลธรรมอันดี มีความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน มีสถาบันครอบครัวที่เข้มแข็ง

๕) เป็นสังคมที่มีสัมมาอาชีวะ กล่าวคือ เป็นสังคมที่สมาชิกประกอบอาชีพที่สุจริต และมีการแบ่งปันเสียสละ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

---

[๒๒] Sangharakshita, **Vision and Transformation: An Introduction to the Buddha's Noble Eightfold Path** (Birmingham: Windhorse Publications, 1995), p. 96.

๖) เป็นสังคมที่มีสัมมาวายามะ กล่าวคือ เป็นสังคมที่สามารถพึ่งตนเองได้ มี ความเพียรพยายามในการกระทำสิ่งต่างๆ อย่างไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค

๗) เป็นสังคมที่มีสัมมาสติ กล่าวคือ เป็นสังคมที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ปลอดจากอบายมุขและยาเสพติดให้โทษที่เป็นตัวบั่นทอนสติสัมปชัญญะและความสามารถของคนในสังคม รวมทั้งรู้จักเรียนรู้แก้ไขข้อผิดพลาด เพื่อพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

๘) เป็นสังคมที่มีสัมมาสมาธิ กล่าวคือ เป็นสังคมที่ประชาสังคมเข้มแข็ง มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว มีจิตสำนึกสาธารณะและแข็งขันในการมีส่วนร่วมในเรื่องของสังคมอย่างดีงามและเหมาะสม[๒๓]

ประเด็นเกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะระดับสังคมที่ควรหยิบยกมาพิจารณาในที่นี้ คือ เรื่องที่สืบเนื่องจากตอนท้ายของหัวข้อที่แล้ว ได้แก่ กระบวนการทำงานของสัมมาอาชีวะ ที่ “ห้อมล้อมคล้อยตาม” ด้วยสัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ ผู้วิจัยคิดว่าสัมมาทิฏฐิในระดับสังคมที่เป็นความรู้ว่าอาชีพใดที่เป็นอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีวะ อาชีพใดที่เป็นอาชีพที่เป็นมิจฉาอาชีวะในโลกปัจจุบันมีความจำเป็นอย่างสูง เนื่องจากค่านิยมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่เกี่ยวเนื่องกับกระแสแห่งบริโภคนิยมได้เข้าครอบงำสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเยาวชนแทบโดยสิ้นเชิง อาชีพในปัจจุบันที่ได้รับการยกย่องยอมรับมากที่สุดคืออาชีพในวงการบันเทิง เนื่องจากเป็นอาชีพที่ทำให้ได้มาซึ่งเงินทองและชื่อเสียงมากมายมหาศาล ทำให้เยาวชนหรือผู้ที่ขาดความรู้ความเข้าใจว่าเป้าหมายที่แท้จริงของการเลี้ยงชีพหรืออาชีวะนั้นแท้จริงแล้วอยู่ที่ไหนย่อมเกิดความหลงใหลตามกระแสไปอย่างไม่ลืมหูลืมตา นั่นคือขาดสติความตระหนักรู้ที่จะละจากมิจฉาอาชีวะและประกอบสัมมาอาชีวะ มีข้อพึงสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับอาชีพในวงการบันเทิงปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกในตาลปุตตสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตร ความว่า

เมื่อก่อนสัตว์ทั้งหลายไม่ปราศจาก**ราคะ** ถูกเครื่องผูกคือราคะผูกไว้ นักฟ้อนรำย่อมรวบรวมธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเข้าไปกลางโรงละคร กลางงานมหรสพแก่สัตว์เหล่านั้นโดยประมาณยิ่ง เมื่อก่อนสัตว์ทั้งหลายไม่ปราศจาก**โทสะ** ถูกเครื่องผูกคือโทสะผูกไว้ นักฟ้อนรำย่อมรวบรวมธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธเข้าไปกลางโรงละคร กลางงานมหรสพแก่สัตว์เหล่านั้นโดยประมาณยิ่ง เมื่อก่อนสัตว์ทั้งหลายไม่ปราศจาก**โมหะ** ถูก

---

[๒๓] พระเดโชพล เหมนาไลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน, ” หน้า ๑๘๔.

เครื่องผูกคือโมหะผูกไว้ นักฟ้อนรำย่อมรวบรวมธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลงเข้าไปกลางโรงละคร กลางงานมหรสพแก่สัตว์เหล่านั้นโดยประมาณยิ่ง นักฟ้อนรำนั้นตนเองก็มัวเมาประมาททั้งทำให้ผู้อื่นมัวเมาประมาทด้วย หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อปหาสะ แต่ถ้าเขามีความเห็นว่า 'นักฟ้อนรำคนใด ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้างเท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ' ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน"[๒๔]

สิ่งที่พระสูตรดังกล่าวสะท้อนให้เห็นก็คือ ผู้ที่มีอาชีพในวงการบันเทิงที่เป็นการประกอบอย่างขาดสติไม่ตระหนักรู้ไม่เพียงก่อโทษแก่ตนเองเท่านั้นหากยังก่อโทษแก่สังคมอีกด้วย ตัวอย่างจากพระสูตรนี้ถือว่าเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า บางครั้งการดูแต่พฤติกรรมที่แสดงออกภายนอกนั้นอาจยังไม่เพียงพอ เนื่องจากหากเราใช้ตัวชี้วัดตามที่พระอรรถกถาจารย์ใช้คือกายทุจริตและวจีทุจริตก็อาจจะมองไม่ยังไม่ชัดเจนนักว่าเหตุใดอาชีพนี้จึงเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่าการที่ผู้ประกอบอาชีพช่างฟ้อนรำต้องตกนรก ก็เพราะนำธรรมที่เป็นที่ตั้งของอกุศลมูล ๓ คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้ผู้อื่น (ผู้ชม) มีอกุศลมูลเหล่านั้นเพิ่มขึ้นตามไปด้วย จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการพิจารณามิจฉาอาชีวะหรือสัมมาอาชีวะจำเป็นต้องดูไปถึงระดับภายในจิตใจตามที่ผู้วิจัยได้เสนอไว้ สำหรับประเด็นเรื่องผลกระทบต่อผู้อื่นในกรณีนักแสดงนั้น ในความเป็นจริงเราพอจะได้เห็นตัวอย่างอยู่เสมอว่าดารานักร้องมักเป็นผู้ที่ก่อกระแสแฟชั่น ค่านิยมต่างๆ ที่วัยรุ่นเยาวชนทั้งหลายมักรับไปใช้ต่ออย่างไม่เคยตั้งคำถามว่าเป็นสิ่งที่ถูกที่ควรหรือไม่ นี่นับว่าเป็นปัญหาที่ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เพราะเป็นสิ่งที่กัดกร่อนบ่อนเซาะรากฐานทางความคิดความเชื่อและวัฒนธรรมของสังคมไทยมากขึ้นทุกวัน

สำหรับเรื่องเป้าหมายที่แท้จริงของการเลี้ยงชีพหรืออาชีวะนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เป้าหมายของอาชีวะคือมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงสำหรับที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นปกติสุขและเป็นไปเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาชีวิต ในขั้นที่สูงขึ้นไป คือ การพัฒนาทางจิต และทางปัญญาเท่านั้น มิใช่เป็นเป้าหมายในตัวเอง[๒๕] เรื่อง

---

[๒๔] สำ.ส. (ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕. ตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย

[๒๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๓๓-๗๕๓.

นี้ก็นับว่าเป็นปัญหาใหญ่และเร่งด่วนที่สุดอย่างหนึ่งในโลกยุคโลกาภิวัตน์ เนื่องจากกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมถือว่าเป็นกระแสหลัก มีผู้คนไม่ใช่น้อยที่ไม่สนใจว่าอาชีพที่ตนเองทำนั้นจะเป็นอาชีพที่สุจริตหรือทุจริต ขอแค่เพียงให้ได้เงินมาก็เป็นพอ นั่นคือเห็นว่าเป้าหมายของการประกอบอาชีพอยู่ที่เงินหรือรายได้เท่านั้น ค่านิยมเช่นนี้ดูเหมือนว่าจะยิ่งแพร่กระจายราวกับว่าเป็นค่านิยมสากลที่ผู้คนทุกชาติทุกภาษาคิดและเชื่อเป็นแบบเดียวกัน

ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าเรื่องการประกอบอาชีพเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของผู้คนในยุคปัจจุบันเนื่องจากผู้คนต้องใช้เวลาอยู่กับงานเป็นเวลาส่วนใหญ่ของชีวิต อีกทั้งระบบเศรษฐกิจก็ถือว่าเป็นตัวขับเคลื่อนโลกปัจจุบันเลยก็ว่าได้ เมื่อมองในแง่นี้ การแก้ปัญหาที่สืบเนื่องกับอาชีวะของผู้คนจึงเป็นสิ่งจำเป็น ผู้วิจัยคิดว่าต้องอาศัยกระบวนการทำงานของมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกกันว่า “มรรคสมังคี” คือการที่องค์มรรคทุกองค์ทำหน้าที่พร้อมกันในคราวเดียว หรือในระดับสังคมอาจกล่าวอีกแบบว่าเป็นการบูรณาการความรู้และประสานความร่วมมือจากทุกฝ่าย คือเป็นการแก้ปัญหาอย่างเป็นองค์รวม และหากเราจะใช้หลักการจากหลักฐานในพระไตรปิฎกในเรื่อง “บริขารแห่งสมาธิ”[๒๖] ที่ว่าสัมมาสมาธิต้องมีองค์ประกอบ ๗ ประการ ซึ่งได้แก่ องค์มรรคมีองค์ ๘ ที่เหลือนั่นเอง เพราะฉะนั้น ในการแก้ปัญหาเรื่องสัมมาอาชีวะในระดับสังคมต้องได้รับการร่วมมือจากทุกภาคทุกส่วนในสังคม โดยมีประชาสังคม (สัมมาสมาธิ) เป็นแกนกลาง ร่วมกับสถาบันทางสื่อสารมวลชน (สัมมาวาจา) นโยบายภาครัฐและภาคสังคม (สัมมาสังกัปปะ) องค์กรทางวัฒนธรรมและการศึกษา (สัมมาทิฏฐิ) สถาบันครอบครัวและสถาบันศีลธรรม (สัมมากัมมันตะ) ทั้งนี้ต้องเป็นไปด้วยความตระหนักรู้ ไม่ประมาท (สัมมาสติ) และด้วยความเพียรพยายาม (สัมมาวายามะ) หากทำได้เช่นนี้ แม้ว่าปัญหาอาจจะไม่ได้หมดสิ้นลงในเวลาอันรวดเร็ว แต่ย่อมจะต้องทุเลาเบาบางลงได้ตามระยะเวลาที่สังคมได้ยึดถือแนวทางนี้เป็นวิถีแห่งสันติภาพของสังคมอันเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกผู้ทุกคนปรารถนาไม่แตกต่างกันนั่นเอง

๔.๓ สรุป

ด้วยเหตุที่ความหมายของคำว่า “อาชีวะ” กว้างมากกว่าความหมายของคำว่า “อาชีพ” ดังนั้น การวินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะจึงไม่ใช่การพิจารณาเพียงแค่ตัวอาชีพ หากยัง

---

[๒๖] องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๖๘.

ต้องดูไปถึงพฤติกรรมในการประกอบอาชีพนั้นด้วย อย่างไรก็ตาม เพื่อให้มีเกณฑ์วินิจฉัยที่ครอบคลุมรอบด้านมากที่สุด ผู้วิจัยได้เสนอให้พิจารณา ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) แรงจูงใจของผู้ประกอบอาชีพ (๒) ตัวอาชีพ (๓) กระบวนการประกอบอาชีพ และ (๔) ผลจากการประกอบอาชีพ โดยกล่าวอย่างรวบรัดที่สุดได้ว่า หากมีด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านประกอบด้วยอกุศลก็วินิจฉัยได้ว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่หากทั้ง ๔ ด้านประกอบด้วยกุศลย่อมวินิจฉัยได้ว่าเป็นสัมมาอาชีวะ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นในบทที่ ๑ ถึง บทที่ ๔ แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสัมมาอาชีวะมีความสำคัญทั้งในฐานะที่เป็นองค์มรรคหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ และเป็นองค์มรรคฝ่ายศีลซึ่งเป็นบาทฐานให้แก่สมาธิและปัญญา ทั้งนี้ ข้อมูลหลักฐานในพระไตรปิฎกแสดงคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ เป็นการแสดงสัมมาอาชีวะในเชิงปฏิเสธ (negative) ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าการเลี้ยงชีพลักษณะใดบ้างที่พึงละเว้น โดยที่ไม่ได้มีการแสดงสัมมาอาชีวะในเชิงสนับสนุน (positive) ซึ่งหมายถึงการระบุว่าควรให้เลี้ยงชีพด้วยวิธีการใด

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงบริบท ในกรณีของพระวินัยปิฎก อาจกล่าวได้ว่าเหตุที่ชี้ให้เห็นเพียงแค่การเลี้ยงชีพที่ผิดสำหรับภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น น่าจะเพราะว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนา อาชีวะของภิกษุและภิกษุณีถือว่าเป็นการเลี้ยงชีพที่ดีงามที่สุดแล้ว จึงเป็นเพียงชี้ว่าการกระทำใดบ้างที่เป็นมิจฉาอาชีวะ โดยไม่ต้องระบุถึงสัมมาอาชีวะสำหรับภิกษุและภิกษุณีอีก แต่หากพิจารณาให้กว้างขวางออกไปในแง่ที่ว่าสัมมาอาชีวะจัดเป็นศีลซึ่งเป็นหนึ่งในหลักไตรสิกขา การระบุเพียงว่าการเลี้ยงชีพใดที่ผิด น่าจะถือได้ว่าเป็นการบ่งชี้ “จุดเริ่มต้น” ของกระบวนการพัฒนาชีวิตที่บุคคลจะต้องยึดถือและนำไปปฏิบัติ ซึ่งในที่นี้ก็คือ การละมิจฉาอาชีวะ จากนั้นก็พัฒนาไปสู่การประกอบสัมมาอาชีวะให้ “บริสุทธิ์” ยิ่งๆ ขึ้นไป คำอธิบายในลักษณะนี้สอดคล้องเป็นอย่างดีกับหลักการโวทานจริยาที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ถึงความสำคัญของสัมมาอาชีวะระดับธรรม

ในขณะเดียวกับที่ข้อมูลจากพระวินัยปิฎกอีกเช่นกัน ทำให้เห็นได้ว่าการเลี้ยงชีพบางอย่าง แม้จะเป็นมิจฉาอาชีวะสำหรับภิกษุและภิกษุณี แต่ไม่ได้เป็นมิจฉาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์ นัยดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นได้ว่า อาชีวะเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพ สิทธิ บทบาทหน้าที่ของบุคคล กล่าวคือ อาชีวะเป็นตัวกำหนดโดยปริยายว่า สำหรับอาชีวะใดอาชีวะหนึ่งมีการกระทำใดบ้างที่อนุญาตให้ทำได้หรือไม่อนุญาตให้ทำได้อย่างไร และมากหรือน้อยเพียงใด

กล่าวให้ชัดขึ้นอีกก็คือ อาชีวะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางกาย และทางวาจา ให้สอดคล้องกับสถานภาพทางสังคม ทั้งนี้เพื่อใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับทั้งภายในและภายนอกหมู่คณะ สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ถึงความสำคัญของสัมมาอาชีวะระดับวินัย

สัมมาอาชีวะระดับธรรมถูกขับเน้นมากขึ้นไปอีกในพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก หลักฐานในพระสุตตันตปิฎกชี้ว่า สัมมาอาชีวะแบ่งเป็น ๒ ระดับคือระดับโลกียะที่ยังเจือปนด้วยกิเลส และระดับโลกุตตระที่เป็นองค์แห่งมรรค ซึ่งสัมมาอาชีวะระดับโลกุตตระนี้พระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวว่าเป็นกุศลเจตสิก คือสภาวะของจิตฝ่ายดีงาม ทำให้เห็นว่าตามหลักการของพระพุทธศาสนา สัมมาอาชีวะทำงานทั้งภายนอกคือพฤติกรรมการแสดงออกทางกาย วาจา และภายในคือระดับจิตใจ การแบ่งระดับของสัมมาอาชีวะออกเป็นระดับโลกียะและโลกุตตระเช่นนี้ ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยตอกย้ำว่า หลักการสำคัญของการปฏิบัติสัมมาอาชีวะคือการขัดเกลาตนเองให้มีความบริสุทธิ์ให้มากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งหมดจดในที่สุด

ส่วนเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นสัมมาอาชีวะก็คล้อยตามหลักการสำคัญที่กล่าวมา โดยจะต้องพิจารณาให้ครอบคลุมองค์ประกอบของอาชีพทั้งหมดให้รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบอาชีพซึ่งอาจพิจารณาจากแรงจูงใจในการประกอบอาชีพ ตัวอาชีพซึ่งอาจพิจารณาว่าเป็นอาชีพที่สุจริตหรือไม่ กระบวนการประกอบอาชีพซึ่งอาจพิจารณาจากความสัมพันธ์ภายในองค์กร ผลจากการประกอบอาชีพซึ่งพิจารณาผลกระทบที่มีต่อบุคคลอื่น สิ่งมีชีวิตอื่น หรือสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เครื่องมือที่ใช้เป็นตัวชี้วัดอาจนำมาจากการสังเคราะห์หลักธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ด้วยเหตุที่ งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยระดับสารนิพนธ์ จึงมีข้อจำกัดในด้านขนาดและขอบเขตของเนื้อหาอยู่พอสมควร ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะยังมีพื้นที่ทางวิชาการที่สามารถขยายไปได้อีกไม่ใช่น้อย ทั้งการศึกษาเชิงลึกและการศึกษาเชิงกว้าง

การศึกษาเชิงลึก ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยอาจจะมุ่งศึกษารายละเอียดของสัมมาอาชีวะเฉพาะในแต่ละปิฎก เช่น ศึกษาเฉพาะอาชีวะของภิกษุในพระวินัยปิฎก ศึกษาเฉพาะสัมมาอาชีวะในระดับโลกุตตระ หรือศึกษาความ

เกี่ยวข้องระหว่างสัมมาอาชีวะกับคำสอนเรื่องอื่นๆ เช่น ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาอาชีวะกับสัมมาทิฏฐิ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาอาชีวะกับกรรม

การศึกษาเชิงกว้าง ได้แก่ การศึกษาที่ขยายขอบเขตออกไป ไม่ว่าจะเป็นในด้านคัมภีร์ นิกาย หรือสาขาวิชา เป็นต้น โดยอาจจะศึกษาแบบเปรียบเทียบ หรือศึกษาในแง่พัฒนาการของคำสอน เช่น ศึกษาสัมมาอาชีวะในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ศึกษาเปรียบเทียบสัมมาอาชีวะในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทกับสัมมาอาชีวะของพระพุทธศาสนามหายาน ศึกษาพัฒนาการคำสอนเรื่องสัมมาอาชีวะจากพระพุทธศาสนายุคต้น (early Buddhism) ถึงพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (engaged Buddhism)

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

เชษฐา พวงหัตถ์. **โครงสร้าง-ผู้กระทำการ (Structure-agency)**. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ "คำวัด"**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

_____ . **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๕.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๕.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๕.

พระพุทธทัตตเถระ. **อภิธัมมาวตาร**. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน, ๒๕๔๙.

พระไพศาล วิสาโล. **ฝ่าพันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่**. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๔๙.

พิทูร มลิวัลย์. **สภาวธรรมพื้นฐาน ตอน ๒**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วศิน อินทสระ. **หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๔๔.

วัชระ งามจิตรเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **พระโอวาทธรรมบรรยายเล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน, ๒๕๔๖.

อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖ . กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

(๒) บทความ :

วิทย์ วิศวเวทย์. “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ แนวทางและปัญหา”, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๑๐.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

พงษ์จันทร์ โอสายไทย. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสัมมาอาชีวะในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์ (สำเรียง เพ็ชราม). “การศึกษาหลักสัมมาอาชีวะของพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลักเศรษฐกิจพอเพียง”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระครูวิจิตรธรรมานนท์ (ฮงทอง). “การศึกษาพฤติกรรมการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักสัมมาอาชีวะของชุมชนเขตตำบลบก อำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระแจ้ง ปิยธมฺโม (วิยาสิงห์). “ความสำคัญของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระเดโชพล เหมนาไลย. “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน ”. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต** สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.

พระธานี เขมธมฺโม (จำปา). “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาไพบูลย์ สนฺติกโร (เทพวาที). “ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของชุมชนตามหลักสัมมาอาชีวะกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต** สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๗.

ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย. “สัมมาอาชีวะเพื่อโลกธุรกิจยุคใหม่”. **สารนิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=81760>

<www.ocsc.go.th/ocsc/th/uploads/law/Act_law2551.pdf>

<http://www.tmc.or.th/service_law02_17.php>

<www.coe.or.th/co15law/codeofconduct/coe_codeofconduct.pdf>

<http://dist.mod.go.th/fnweb/ethics.html>

<download.asa.or.th/publicrelation/new/Ethics-architects.pdf>

<fap.or.th/files/rule/19.pdf>

๒. ภาษาอังกฤษ

SECONDARY SOURCES :

(I) Books :

Anderson, Carol S.. “Four Noble Truths” in **Encyclopedia of Buddhism**. Vol.1. Edited by Robert E. Buswell, Jr.. New York : Macmillan Reference USA., 2004.

Gowans, Christopher W.. **Philosophy of the Buddha**. London and New York : Routledge, 2003.

Humphreys, Christmas. **A Popular Dictionary of Buddhism**. Revised edition. Curzon : Surrey, 1997.

The Sutra Translation Committee. **The Seeker's Glossary of Buddhism**. 2nd Edition. New York : Sutra Translation Committee of the United States and Canada, 1998.

Sangharakshita. **Vision and Transformation : An Introduction to the Buddha’s Noble Eightfold Path**. Birmingham : Windhorse Publications, 1995.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นายเดโชพล เหมนาไลย

วัน เดือน ปีเกิด : ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

ประวัติการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๙ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๔๔ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาสารนิเทศศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. ๒๕๔๓ นิเทศศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. ๒๕๓๗ วิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประวัติการทำงาน : ปัจจุบัน อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์